

Het gewicht van Elmina

De historische relevantie van de Nederlandse verovering van Elmina in 1637

*Aangezicht van het kasteel Elmina vanaf de zee.*¹

José Boon

10151222

Bosboomstraat 2c, 3582 KG Utrecht, 06-46226664

Bachelorscriptie Geschiedenis, Universiteit van Amsterdam

Djoeke van Netten

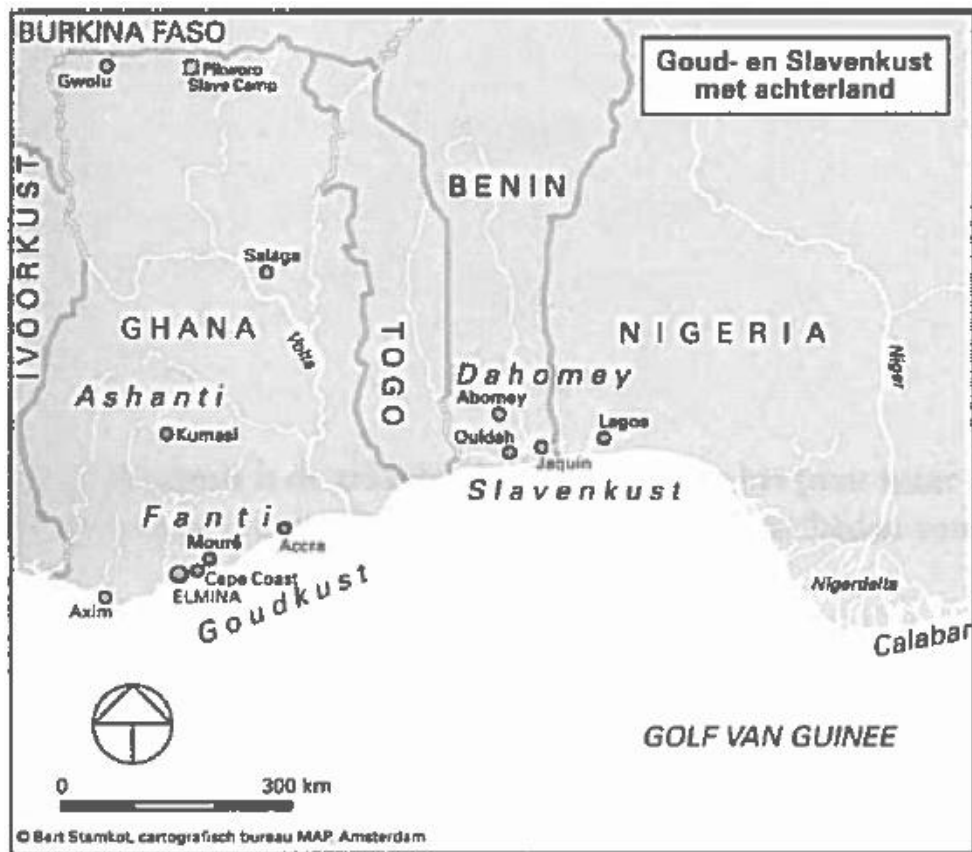
23 – 05 – 2014

¹ [Http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/nieuws/20722/elmina-was-centrum-nederlandse-slavenhandel.html](http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/nieuws/20722/elmina-was-centrum-nederlandse-slavenhandel.html), geraadpleegd te 07-05-2014.

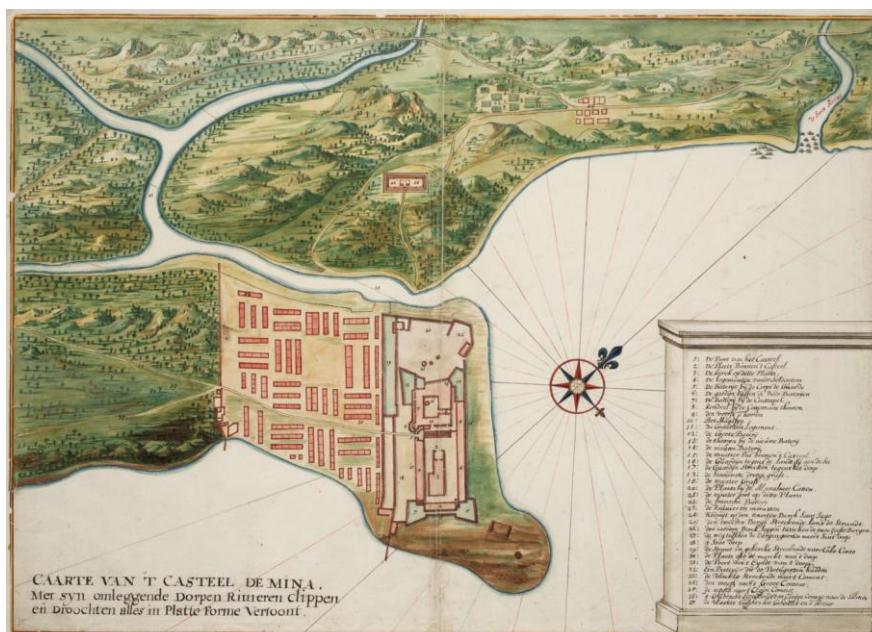

Kaart van het Atlantisch gebied.²

² B. Stamköt, cartografisch bureau MAP, Amsterdam, gevonden in: M. van Engelen, *Het kasteel van Elmina* (Amsterdam 2013) 4.

Kaart van Goud- en Slavenkust met achterland.³

Kaart van Elmina uit 1665 door Johannes Vingboons.⁴

³ B. Stamkot, cartografisch bureau MAP, Amsterdam, gevonden in: Van Engelen, *Het kasteel* (2013) 5.

Inhoudsopgave

Inleiding	5
1. De aanleidingen en motieven voor de verovering van Elmina	10
2. De rollen van de betrokken partijen bij de verovering van Elmina	17
3. De gevolgen van de verovering van Elmina	25
Conclusie	32
Lijst van niet-gedrukte bronnen	38
Literatuurlijst	40
Bijlage I: Vertaling door Marijke Thijsse van de brief van Johan Maurits van Nassau-Siegen aan de Staten-Generaal.	41

⁴ *Nationaal Archief (NA) Den Haag*, Kaartcollectie Buitenland Leupe, inv. nr. 619.77, 4.VELH619-77. Caarte van t casteel de Mina met syn omleggende dorpen rivieren clippen en droochten alles in platte forme vertoont. Plattegrond van Casteel de Mina / Elmina, Ghana (1665).

Inleiding

Het Nederlandse collectieve geheugen over de slavernij reikt tot Suriname, de Antillen en eventueel Afrika, gesymboliseerd door het fort Elmina aan de kust van Ghana.⁵ Dit traumatische verleden ligt meer dan 150 jaar na de afschaffing van de slavenhandel nog steeds zo gevoelig dat historici in deze context ook wel spreken van een ‘contested legacy’, een historisch fenomeen dat is verschoven naar het domein van felle polemiek en emotionele discussies.⁶ De pijnlijke, dan wel indirecte herinnering aan de slavernij laat zich moeilijk vertalen naar de wetenschap en vice versa. Historici die de slavernij of aanverwante onderwerpen durven te nuanceren worden al snel beschuldigd van racisme, waardoor velen hun handen er vanaf trekken.⁷ Ook de Nederlandse publicist Marcel van Engelen stuitte op weerstand toen hij in 2013 zijn boek uitbracht over het Nederlandse slavernijverleden aan de West-Afrikaanse kust.⁸ Volgens hem zegde het West-Indische Huis in Amsterdam de boekpresentatie af toen de uitbater het onderwerp ervan te horen kreeg omdat de historische locatie niet geassocieerd diende te worden met het slavernijverleden.⁹ Binnen de vrijheid van dit niet-gepubliceerde onderzoek waag ik me aan historische gebeurtenis die de aftrap was van de Nederlandse grootschalige slavenhandel, namelijk de verovering van Elmina in 1637.

Het fort Elmina in het gelijknamige kustplaatsje is sinds 1996 een museum waarin bezoekers kunnen zien welke functies het vervulde. De tentoonstelling is een breed gedragen representatie van het kasteel met onder andere een goudweegschaal, de directiekamer van de West-Indische Compagnie (WIC) en het slavendepot.¹⁰ Van Engelen verwijst in zijn inmiddels bekroonde boek dikwijls naar de rondleiding door het kasteel en geeft, deels hierop gebaseerd, een samenhangend beeld van de gebeurtenissen die zich hebben afgespeeld aan de voormalige Goudkust.¹¹

⁵ G. Oostindie, ‘History brought home. Postcolonial migrations and the Dutch rediscovery of slavery’ in: W. Klooster ed., *Essays in honor of Piet Emmer* (2009) 305 – 328, aldaar 313.

⁶ J. Turpijn, hoorcollege ‘Slavernij’ in: J. Turpijn en M. Parry, *Geschiedenis in publieke debatten* (Universiteit van Amsterdam) 05-02-2013.

⁷ Piet Emmer vergeleek een zeventiende-eeuws slavenschip met een Boeing 747 en concludeerde dat zij evenveel ruimte per persoon hadden, wat leidde tot kritiek. P. Emmer, *De Nederlandse slavenhandel 1500 – 1850* (Amsterdam 2003) 18 – 19. De Amsterdamse historicus Michiel van Groesen doet om deze reden liever geen uitspraken over de slavernijgeschiedenis. Uit persoonlijke correspondentie (14-02-2014).

⁸ Van Engelen, *Het kasteel* (2013).

⁹ F. Lok, ‘West-Indisch Huis wil niet geassocieerd worden met slavernijverleden’, <http://www.parool.nl/parool/nl/4055/AMSTERDAM-WEST/article/detail/3441108/2013/05/14/West-Indisch-Huis-wil-niet-geassocieerd-worden-met-slavernijverleden.dhtml>, geraadpleegd te 07-05-2014.

¹⁰ <http://www.ghanamuseums.org/elmina-castle-museum.php>, geraadpleegd te 17 – 04 – 2014.

¹¹ Van Engelen, *Het kasteel* (2013).

In 1482 bouwden de Portugezen het kasteel, de eerste Europese nederzetting in West-Afrika, om de nabij gelegen goudmijn te beschermen. Vandaar de naam El Mina. Portugal had een handelsmonopolie op de West-Afrikaanse kust, al wisten Nederlandse handelaren in beperkte mate handel te drijven op straffe des doods. Vanaf 1596 ondernamen Nederlanders pogingen om het fort te veroveren maar tot augustus 1637 altijd tevergeefs. Pas toen de WIC was opgericht, Braziliaanse suikerplantages onder Nederlands bezit vielen en Johan Maurits van Nassau-Siegen de gouverneur-generaal van Nederlands-Brazilië was, was de vraag naar Afrikaanse slaven doorslaggevend voor een geslaagde oorlogsexpeditie naar Elmina.

De WIC verdreef de Portugezen uit Elmina, installeerde een bestuur in het kasteel en veranderde de rest ervan in een slavendepot. De Amsterdamse historicus Victor Enthoven en de Groninger historicus Pieter-Jan Winter, die bekend staat om zijn voorzichtige uitspraken, stellen dat de WIC zich sindsdien kon storten op de grootschalige slavenhandel.¹² Vanuit dat standpunt bekeken is de verovering van Elmina een mijlpaal in de Nederlandse geschiedenis. Nederland wordt nog steeds achtervolgd door haar slavenverleden. Waarom is 1637 dan geen bekend jaartal en waarom krijgen we geen ongemakkelijk gevoel bij de naam Elmina? Ik bespeur voornamelijk onwetendheid. Zowel in het Nederlandse collectieve geheugen als onder historici zijn onvolkomenheden en tegenstrijdigheden te vinden omtrent de geschiedenis van Elmina.¹³ Vandaar dat deze scriptie de vraag behandelt wat de historische relevantie is van de verovering van Elmina in 1637.

Was de overname van Elmina werkelijk het startschot voor de Nederlandse slavenhandel, waar we nog steeds de gevolgen van voelen? En in welk groter geheel vond deze gebeurtenis plaats? Om erachter te komen wat het historisch belang is, onderzoek ik eerst de motieven en aanleidingen van de verovering. De eerste paragraaf behandelt waarom juist deze kustplaats veroverd werd, die zo berucht was om haar ongezonde leefomstandigheden en waar de goudmijn nagenoeg uitgeput zou zijn.¹⁴ Daarna geef ik een reconstructie van de verovering van Elmina, waarin de verschillende rollen van de betrokken partijen naar voren komen, onder andere Johan Maurits, de WIC en de Portugese overheid,

¹² V. Enthoven, 'Pinassen, jachten en fregatten' in: R. Daalder ed., *Slaven en schepen in het Atlantische gebied* (Leiden 2013) 50 – 64, aldaar 53; P. J. van Winter, *De West-Indische Compagnie ter kamer Stad en Lande* (Den Haag 1978) 183.

¹³ Naar aanleiding van de behandeling van het fort Elmina in de tv-serie 'De Slavernij' werd er een debatavond georganiseerd in Amsterdam over eventuele onjuistheden in de serie. Op de digitale encyclopedie <http://nl.wikipedia.org/wiki/Elmina> staan teveel fouten om hier op te noemen.

¹⁴ A. H. de Oliveira Marques, *From Lusitania to empire. History of Portugal I* (New York en Londen 1972) 375.

die destijds onder de Iberische Unie viel. In de derde paragraaf komen de gevolgen van het Nederlandse bezit van Elmina aan bod, waarin wordt ingegaan op het begin van de grootschalige slavenhandel, maar ook op de gevolgen voor Portugal.

Naast de publicatie van Van Engelen baseer ik me op enkele gezaghebbende werken over de zeventiende-eeuwse Atlantische expansie. De oudste overgedragen literatuur over de verovering van Elmina komt uit 1676 en is een samengesteld werk van Olfert Dapper.¹⁵ Hij bracht zijn bevindingen samen met geschriften van Isaac Vossius en Samuel Blommaert, bewindhebber van de WIC tussen 1636 en 1642.¹⁶ Van Vossius is het onbekend hoe hij zich verhiel tot West-Afrika. De zakenman en Afrika-kenner Klaas Ratelband zette het werk van Dapper weg als een kritiekloze en onnauwkeurige bronnencompilatie.¹⁷ Ratelband schreef tijdens de Tweede Wereldoorlog een manuscript over de Nederlandse aanwezigheid in West-Afrika tussen 1600 en 1650, dat in 2000 werd bezorgd door René Baesjou. Naast nieuwe primaire bronnen die Ratelband gebruikte, verwijst hij onder andere naar de Hagenees Jan Karel Jacob de Jonge (1828 – 1880), directeur van het Mauritshuis, griffier van de Eerste Kamer der Staten-Generaal en historisch publicist. De publicatie van De Jonge uit 1871 is een politieke waarschuwing voor het afstaan van Guinea, waarin hij ook de aanloop naar Elmina's verovering beschrijft.¹⁸ De Franstalige brief van Johan Maurits die De Jonge als bijlage heeft opgenomen is ter gelegenheid van dit onderzoek vertaald door Marijke Thijsse.¹⁹ Daarnaast baseert mijn scriptie zich op vier niet eerder bestudeerde brieven die gerelateerd zijn aan de verovering van Elmina.²⁰

Gezaghebbende historici op het gebied van de vroegmoderne overzeese expansie van de Republiek zijn de Leidse (oud-)hoogleraren Henk den Heijer (1950) en Piet C. Emmer

¹⁵ O. Dapper, *Naukeurige beschrijvinge der Afrikaensche gewesten van Egypten, Barbaryen, Lybiën, Biledulgerid, Negrosland, Guinea, Ethiopiën, Abyssinië, vertoont in de benamingen* (Amsterdam, 1676) 69.

¹⁶ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676).

¹⁷ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) inleiding.

¹⁸ R. Baesjou, 'Inleiding' in: K. Ratelband, bezorgd door R. Baesjou, *Nederlanders in West-Afrika 1600 – 1650. Angola, Kongo en São Tomé* (Zutphen 2000) 13.

¹⁹ J. K. J. de Jonge, *De oorsprong van Neerland's bezittingen op de kust van Guinea; in herinnering gebracht uit de oorspronkelijke stukken, naar aanleiding van een voorgenomen afstand dier bezittingen aan Groot-Brittannië* (Den Haag 1871).

²⁰ De Jonge, *De oorsprong* (1871) 46 – 47 (Vertaling van Marijke Thijsse, zie bijlage I).

²⁰ NA Den Haag, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 85. Brief (kopie) van gouverneur-generaal Johan Maurits van Nassau en raden aan Nicolaes van Ijperen, generaal van de kust van Guinea, 1637; NA Den Haag, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 107. Brief (kopie) van Jan Corneliszoon Jongeneel, te Fredrickstadt de Paraiba (29-06-1635); NA Den Haag, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 156. Instructie van gouverneur-generaal Johan Maurits van Nassau en hoge en secrete raden voor kolonel Hans Koin, betreffende de expeditie naar Elmina op de kust van Guinea (1637); NA Den Haag, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 141. Brief van kolonel Hans van Koin, te Reciff, aan de bewindhebbers van de kamer Zeeland (10-12-1637).

(1944), waarvan de laatste bekend staat om zijn omstrede uitspraken over het Nederlandse slavernijverleden. De Britse Charles R. Boxer (1904 – 2000) bracht in 1957 en 1960 toonaangevende werken uit over de geschiedenis van het Portugese Rijk, waarin de overname van Elmina in 1637 een aanzienlijk minder belangrijke rol krijgt toebedeeld.²¹ Andere nuanceringen over het Portugese belang bij Elmina komen van de Portugese historicus António H. R. de Oliveira Marques (1933 – 2007).²²

Volgens de Amerikaanse historici Stuart B. Schwartz en Anthony R. Disney leed Portugal onder het verlies van Elmina, terwijl de Engelse historicus Malyn Newitt spreekt van een symbolische verovering.²³ Boxer stelt dat het op een gelijkspel uitkwam in West-Afrika tussen de Republiek en Portugal.²⁴ In een eerste oogopslag op de bestaande literatuur valt het verder op dat de geschiedschrijving over Nederland zich richt op het belang van de Republiek bij het bezit van Elmina.²⁵ De behoefte aan slaven in Noord-Brazilië zou hebben geleid tot de overwinning aan de Goudkust onder leiding van Johan Maurits. In de geschiedschrijving over Portugal daarentegen, ligt de nadruk op de slechte financiële omstandigheden van Portugal, de Europese inflatie en de teruglopende goudopbrengsten in Elmina.²⁶ Dit leidde tot een zwakke Portugese positie aan de Goudkust, die resulteerde in de Portugese capitulatie. Deze mogelijke aanleidingen hoeven elkaar niet uit te sluiten en daarom is het opvallend dat ze niet samen genoemd worden.

De huidige stand van onderzoek over dit onderwerp laat meer steken vallen. De verovering van Elmina wordt nergens achterwege gelaten in geschiedschrijving over Nederlandse slavernij, Nederlanders op zee of het Portugese overzeese rijk, maar de verantwoordelijke historici vertonen weinig overeenstemming over het verloop van de verovering, de aanleiding, de gevolgen en de actoren die hierin een rol speelden. De gevolgen voor Portugal blijven omstrede, maar ook wie er nou eigenlijk verantwoordelijk was voor deze overname. Terwijl velen de verovering als een aangelegenheid van de WIC zien, stelt de Emmer dat Johan Maurits hierbij zelfstandig opereerde en de WIC hier geen

²¹ C. R. Boxer, *Four centuries of Portuguese expansion 1415 – 1825. A succinct survey* (Johannesburg 1961); Boxer, *The Dutch in Brazil 1624 – 1654* (Oxford 1957).

²² De Oliveira Marques, *History of Portugal* (1972).

²³ S. B. Schwartz, 'The economy of the Portuguese empire' in: F. Bethencourt en D. Ramada Curto ed., *Portuguese oceanic expansion, 1400 – 1800* (Cambridge 2007) 31; A. R. Disney, *The Portuguese empire. A history of Portugal and the Portuguese empire. From beginnings to 1807 II* (New York 2009) 61; M. Newitt, *A history of Portuguese overseas expansion, 1400 – 1668* (Oxon 2005) 226.

²⁴ Boxer, *Four centuries* (1961) 49.

²⁵ H. den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2002); J. Postma, 'The dimension of the Dutch slave trade from Western Africa' *Journal of African history*, 13 (1972) 237 – 248.

²⁶ Newitt, *A history of Portuguese overseas expansion* (2005); De Oliveira Marques, *History of Portugal* (1972).

verantwoordelijkheid voor droeg.²⁷ In dat geval is het opmerkelijk dat deze overwinning nauwelijks aandacht krijgt in de literatuur over Johan Maurits.

De verklaring van de verschillende visies leidt tot het antwoord op de vraag wat de historische relevantie is van de verovering van Elmina. Een beperking daarbij is dat dit onderzoek zich beperkt tot Nederlands- en Engelstalige bronnen die vanuit Nederland te raadplegen zijn. Binnen de omvang van mijn scriptie heb ik geprobeerd om de verovering van Elmina zo evenwichtig en volledig mogelijk in kaart te brengen.

²⁷ P. C. Emmer, 'The history of the Dutch slave trade, a bibliographical survey' *The journal of economic history*, 32 (1972) 728 – 747, aldaar 731.

*Aangezicht van het fort Elmina.*²⁸

1. De aanleidingen en motieven voor de verovering van Elmina

Hoewel Portugal het fort Elmina al in 1482 had gebouwd, duurde het ruim een eeuw voordat de Nederlandse Republiek pogingen ondernam om het te veroveren. Volgens De Oliveira Marques was de plaats Elmina berucht om haar ongezonde leefomstandigheden en de goudmijn nagenoeg uitgeput.²⁹ Johan Maurits schreef op 16 november 1637 aan het bestuur van de WIC over de verovering van Elmina: ‘Toch hebben wij, omdat het beter is dan niets doen, gedacht er goed aan te doen Kolonel Koin naar Guinea te sturen.’³⁰ Van Nassau-Siegen had echter meer belangen bij de verovering dan de overweging dat het beter was dan niets doen. Ook vóór zijn aanwezigheid in Nederlands-Brazilië waren er al diverse factoren die de aantrekkingskracht van deze kustplaats voor de Nederlandse Republiek vergrootten, beginnende bij de ontdekking van de rijkdommen die om Elmina heen gelegen waren.

In 1594 strandde de Nederlandse schipper Barend Erikszoon op het eiland Principe in de Golf van Guinea. Hij was onderweg naar Brazilië maar werd na een noodstop gevangen genomen door de Portugezen. Tijdens zijn gevangenschap leerde hij een Fransman kennen die aan Erikszoon vertelde dat ze vlakbij een achterland vol goud waren. De Fransman bedoelde het huidige Ghana. Met deze informatie keerde Erikszoon anderhalf jaar later terug naar West-Friesland, waarna hij op meerdere expedities naar Goudkust ging om ruilhandel te drijven.³¹ Zodoende kwam de Nederlandse Republiek op het spoor van Elmina.³²

Dat de Westkust van Afrika Portugees grondgebied was voor bewindhebbers van de WIC op zich al een aanleiding om het te willen veroveren. Vóór de oprichting van de WIC

²⁸ <http://www.ghanamuseums.org/forts/fort-st-george-castle.php>, geraadpleegd te 02-05-2014.

²⁹ De Oliveira Marques, *History of Portugal* (1972) 375.

³⁰ Bijlage I.

³¹ Van Engelen, *Het kasteel* (2013) 35 – 37.

³² De Jonge, *De oorsprong* (1871) 7.

stonden Portugal en de Republiek namelijk al decennialang lijnrecht tegenover elkaar in de Tachtigjarige oorlog (1568 – 1648) en het was in Nederlands belang om Portugal schade te berokkenen. De Republiek voerde oorspronkelijk oorlog tegen Spanje, maar tijdens deze oorlog vormden Portugal en Spanje zestig jaar lang de Iberische Unie, van 1580 tot 1640, waarbij ze samen hun koloniën beheerden. Deze samenwerking betekende voor Portugal dat ze er een vijand bij kreeg, namelijk de Republiek. Voor de Nederlandse handelaren stond een aanval op de Portugese koloniën dan ook in het verlengde van hun oorlogsvoering tegen Spanje, met uitzondering van de periode tijdens het Twaalfjarig Bestand.³³

Toen het Twaalfjarig Bestand in 1621 verliep, hervatte de Republiek haar oorlogsvoering tegen de Iberische Unie en richtte ze de WIC op. Volgens Den Heijer was de Compagnie aanvankelijk ‘vooral een militair werktuig van de Staten-Generaal in de strijd tegen de Spanjaarden en Portugezen’.³⁴ Inderdaad veroverde de WIC vlak na haar oprichting delen van Brazilië, eilanden in het Caribisch gebied en delen van West-Afrika, ten koste van het Portugese koloniale rijk. De verovering van Portugese koloniën had meerdere voordelen voor de Republiek. Het deed afbreuk aan het Portugese rijk, het vergrootte het Nederlandse handelsnetwerk en het voorzag in de nodige grondstoffen om de continentale oorlog voort te kunnen zetten. De Westkust van Afrika bijvoorbeeld, was rijk aan goud, maar om daarvan te kunnen profiteren was het wel noodzakelijk om toegang te krijgen tot een groter handelsnetwerk.³⁵

In 1612 voer de eerste vecht- en bouwmissie naar West-Afrika in naam van de Staten-Generaal, voor de bouw van het fort Nassau. Het fort was gelegen in Mouré, een plaatsje op drieënhalve uur loopafstand van Elmina.³⁶ Van hieruit konden de Nederlandse Guineacompagnieën zelf enige handel drijven in onder andere goud, ivoor, koper en in toenemende mate slaven.³⁷ De Republiek ondernam vaker handelsexpedities naar de Goudkust en sloot directe handelsovereenkomsten met Afrikaanse vorsten, zoals de vorsten van Sabou en Komenda, waarmee ze het Portugese gezag ondermijnde.³⁸

Portugal wilde het monopolie op de kusthandel behouden en nam maatregelen. In de publicatie van de Jonge over de kuststreek stelt hij dat de Portugezen op de Goudkust vanaf

³³ K. Y. Daaku, *Trade and politics on the Gold Coast 1600 – 1720* (Oxford 1970) 12.

³⁴ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (2002) 9.

³⁵ Boxer, *Four centuries* (1961) 48.

³⁶ Van Engelen, *Het kasteel* (2013) 54.

³⁷ E. van den Boogaart en P. C. Emmer, ‘The Dutch participation in the Atlantic slave trade, 1596 – 1650’ in: H. A. Gemery en J. S. Hogendorn ed., *The uncommon market essays in the economic history of the Atlantic slave trade* (New York 1979) 353 – 375, aldaar 359.

³⁸ De Jonge, *De oorsprong* (1871) 11 – 12.

1621 bedreigender waren dan ooit te voren.³⁹ Volgens de Portugese regelgeving viel de handel met niet-Portugezen vanaf de West-Afrikaanse kust onder smokkelarij, waar sinds het regime van koning João II (1481 – 1495) de doodstraf op stond.⁴⁰ De Jonge illustreert de agressieve benadering van Portugal met de beschrijving van Nederlandse handelaren die op de vlucht waren voor ‘menigtes van kano’s die hen zoveel wilden aantasten als mogelijk’.⁴¹ Wanneer buitenlanders eenmaal gevangen waren door een inheemse Afrikaan kreeg deze voor elk buitenlands hoofd een beloning van het Portugese regime aldaar. In welke mate Nederlanders werden achtervolgd door kano’s of onthoofd werden, laat De Jonge onbekend. Wel ziet hij dit beleid als de oorzaak van de toenemende moordlust onder de inheemse volkeren en de versteviging van de relatie tussen hen en de Portugezen.⁴²

Om de handel voort te kunnen zetten moesten Nederlandse handelsmaatschappijen zich dus sterker maken. Naast fort Nassau hadden ze ook andere bescheiden forten op de kust, maar deze vormden geen bedreiging voor de machtige Portugese nederzetting.⁴³ Integendeel, de Portugezen bedreigden fort Nassau herhaaldelijk vanuit Elmina ten koste van de Nederlandse overzeese handel.⁴⁴ Ook leverden deze forten niet genoeg middelen op voor de Republiek in de Tachtigjarige Oorlog.⁴⁵ Zowel Boxer als Van Engelen stellen dat de Republiek de uitbreiding aan de West-Afrikaanse kust nastreefde om zich van de toevoer van grondstoffen te verzekeren, wat leidde tot de verovering van Elmina.⁴⁶ Volgens hen was de schade die Portugal werd aangericht dus het gevolg van handelsbelangen.

Onder deze handelsbelangen viel ook de vraag naar slaven, al is dit onder historici een betwist punt. De Amerikaanse historicus Kwame Yeboah Daaku en Van Engelen bestrijden de aanname dat Elmina werd veroverd vanwege de mogelijke slavenhandel. In eerste instantie zou het de goudmijn zijn waar Nederlanders op afkwamen. Vanaf de suikerrevolutie in de Nieuwe Wereld rond 1650 zou de slavenhandel aan de Goudkust pas op gang komen.⁴⁷ Het verloop van de slavenhandel na de verovering van Elmina komt verder aan bod in hoofdstuk 3.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Disney, *A history of Portugal* (2009) 60.

⁴¹ De Jonge, *De oorsprong* (1871) 12.

⁴² Idem, 20.

⁴³ D. J. Tang, ‘Slaven en schepen’ in: Idem, R. Daalder en L. Balai ed., *Slaven en schepen in het Atlantische gebied* (Leiden 2013) 20 – 49, aldaar 24 en 27.

⁴⁴ Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 92.

⁴⁵ Boxer, *Four centuries* (1961) 48.

⁴⁶ Ibidem; Van Engelen, *Het kasteel* (2013) 58.

⁴⁷ Van Engelen, *Het kasteel* (2013) 58; Daaku, *Trade and politics* (1970) 15.

Vóór 1637 zijn er een aantal ontwikkelingen te zien aangaande de Nederlandse slavernij. In de periode van 1621 tot 1636 organiseerde de WIC slechts één slavenreis onder de Zeeuwse vlag van de Goudkust naar de Wilde Kust (de kust van de Orinoco tot de Amazone Rivier).⁴⁸ De protestantse Republiek en de Heren XIX droegen tot dusverre uit dat slavenhandel moreel verwerpelijk was waar slechts het katholieke Spanje en Portugal zich tot verlaagden. Het Zuid-Europese beleid betreffende mensenhandel stond onder protestanten ook wel bekend als de Zwarte Legende en diende als propaganda tegen de katholieke leer. Maar sinds de Nederlandse verovering van Noord-Brazilië in 1630 begon dit gedachtegoed te veranderen. De WIC was nu in het bezit van suikerplantages die niet winstgevend waren en een lucratieve suikerproductie zonder slaven was onmogelijk, zo stelt de Amerikaanse historica Rebecca Parker Brien.⁴⁹

Naast het winstoogmerk dat won van de moraal geeft de Amerikaanse historica Elizabeth Sutton een andere verklaring voor het wijdverspreide racisme in de Republiek dat leidde tot de slavernij. Door de toename van populair drukwerk in de zestiende eeuw kregen de thuisblijvers een eenzijdig beeld van Afrikanen. Zij werden afgebeeld als een primitief, onbehouwen en kannibalistisch volk. Door deze dehumanisering, stelt Sutton, werd de onderwerping van het Afrikaanse volk onder brede lagen van de Nederlandse bevolking geaccepteerd.⁵⁰ In 1638 gaf de predikant Godfried Udemans een legitimering voor slavernij vanuit de protestantse leer, waarmee het religieuze morele vraagstuk voor de WIC ook was opgelost.⁵¹

Voordat Udemans zijn religieuze rechtvaardiging uitbracht had de WIC al stappen ondernomen naar een grootschalige slavenhandel. Toen Johan Maurits van Nassau-Siegen in 1636 begon als gouverneur-generaal van Nederlands-Brazilië draaide de kolonie verlies en had de Republiek nog geen significant aandeel in de slavenhandel zoals Spanje en Portugal dat hadden. In januari 1637 kwam hij aan in Noord-Brazilië en trof hij een ‘kwijnende suikerindustrie’ aan.⁵² Om hier nieuw leven in te blazen had Johan Maurits zwarte arbeidskrachten nodig, naar eigen inschatting maar liefst 15.000 per jaar.⁵³ In zijn eerste

⁴⁸ Boogaart en Emmer, *The Dutch participation* (1979) 354.

⁴⁹ R. P. Brien, ‘Albert Eckhout’s paintings of the “wilde natien” of Brazil and Africa’ in: J. de Jong ed., *Het exotische verbeeld 1550 – 1950* (Zwolle 2003) 107 – 137, aldaar 114.

⁵⁰ E. Sutton, ‘Mapping meaning. Ethnography and allegory in Netherlandish cartography, 1570 – 1655’ in: *Itinerario. International Journal on the History of European Expansion and Global Interaction* 33 (2009) 12 – 41, aldaar 33.

⁵¹ G. Udemans, *’t Geestelyck roer van coopmans schip* (Dordrecht 1638).

⁵² Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 91.

⁵³ Emmer, ‘The history of the Dutch slave trade’ (1972) 732.

brieven vanuit Brazilië vroeg hij de Heren XIX al om slaven en in datzelfde jaar stuurde hij een oorlogsvloot naar Elmina, het beoogde nieuwe slavendepot.

Volgens Newitt was de vraag naar arbeidskrachten in de vorm van slaven onlosmakelijk verbonden met de verovering van Elmina.⁵⁴ Ratelband hangt net als Boxer en Disney het argument aan dat Johan Maurits zich wilde verzekeren van een slaventoevoer om de Braziliaanse suikerindustrie tot bloei te laten komen, wat geresulteerd zou hebben in de oorlogsexpeditie naar Elmina.⁵⁵

In januari van het jaar 1637, dus voordat Elmina was veroverd, bereidde Johan Maurits zich al voor op de komst van slaven. Hij had nagedacht over de wijze van betaling, de ontvangst van slaven en het aankondigen van veilingen. Ook waren de eerste veilinghuizen in Brazilië al gebouwd.⁵⁶ De protestantse leer, de suikerplantages en de markt waren dus klaar voor de slavenhandel. De WIC had alleen nog een slavendepot in Afrika nodig, maar er zelf een opzetten kostte meer geld en tijd dan een bestaand depot veroveren.⁵⁷ Deze overwegingen in acht nemende is het aannemelijk dat de behoefte aan slaven doorslaggevend was voor de verovering van Elmina.

Maar waarom liet de WIC haar keuze dan uitgerekend op Elmina vallen, dat bekend stond om haar sterke fort en ongezonde leefomstandigheden? In geografisch opzicht lag Elmina gunstig. Brazilië lag relatief dichtbij en op de vaarroute tussen beide kusten waren minder verraderlijke winden en stromingen zoals die zuidelijker aan de Afrikaanse kust wel waren.⁵⁸ Dit zou de aanvoer van slaven uit Elmina naar Nederlands-Brazilië bespoedigen. Volgens Newitt fungeerde de Afrikaanse kust als een springplank naar Brazilië, waar de suikerplantages zowel voor Portugal als voor de Republiek begeerlijke inkomstenbronnen waren.⁵⁹ De Oliveira Marques voegt toe dat Elmina een strategische plaats werd nadat São Tomé, een nabij gelegen Portugees eiland, tussen 1610 en 1620 een slavendepot werd in plaats van een suikerplantage. Dit was het gevolg van misoogsten en aanvallen van Franse en Nederlandse piraten aan het begin van de zeventiende eeuw.⁶⁰ Het slaveneiland zou de Portugese slaventoevoer naar Brazilië vergemakkelijken, wat de Nederlandse Republiek niet

⁵⁴ Newitt, *A history of Portuguese overseas expansion* (2005) 225.

⁵⁵ Disney, *A history of Portugal* (2009) 223; Boxer, *The Dutch in Brazil* (1957) 82; Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 94.

⁵⁶ Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 94.

⁵⁷ Idem, 92.

⁵⁸ Newitt, *A history of Portuguese overseas expansion* (2005) 224; Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 91.

⁵⁹ Newitt, *A history of Portuguese overseas expansion* (2005) 226.

⁶⁰ De Oliveira Marques, *History of Portugal* (1972) 375.

wilde laten gebeuren. Deze strategische overweging, en niet de economische waarde van Elmina, leidde er volgens De Oliveira Marques toe dat de Republiek de Portugese bezittingen aan de Goudkust wilde veroveren.⁶¹

Ook Ratelband legt de nadruk op strategische argumenten voor de inname van Elmina ten opzichte van andere plaatsen. São Tomé was ook een doelwit van de Republiek, maar een vestiging op het eiland werd onhaalbaar geacht zolang de Portugezen het nabij gelegen Elmina bezet hielden.⁶² Ook Luanda was een begeerde plaats voor de Nederlanders, waar Piet Hein in 1625 al een aanvalspoging had gedaan. De Heren XIX vermoedden dat Luanda na deze vergeefse aanval haar verdediging had versterkt, waardoor een nieuwe poging te riskant zou zijn.⁶³ Vanuit het fort Elmina zou de Republiek haar macht over de kust kunnen uitbreiden. Zolang deze in Portugese handen was stond het de uitbreiding van de Nederlandse aanwezigheid in West-Afrika in de weg.⁶⁴ Ratelband stelt dat ‘(...) Elmina mòest vallen!’⁶⁵

In 1635 werd het de WIC duidelijk dat het ooit zo beruchte fort Elmina in slechte staat was en bovendien onderbezet was. Volgens de beschrijving van Dapper was er daarnaast ook grote onenigheid onder de Portugezen.⁶⁶ Onduidelijk is of Dapper doelt op de boerenopstanden in Portugal tegen de Unie met Spanje, of dat er sprake was van verdeeldheid onder de bezetters aan de kust. Bij gebrek aan oorlogsmateriaal en vrezend voor de allianties tussen de inheemse bevolking en Portugezen bleef de verovering nog ruim twee jaar uit. De Republiek wachtte op de juiste omstandigheden met de aanval op Elmina. De vraag naar slaven vanuit Brazilië nam toe en de vijand leek verzwakt. Toen generaal Nicolaes van Yperen op 19 april 1637 vanuit Mouré naar Johan Maurits schreef dat Elmina zwak bezet was, nam Maurits het voortouw en wachtte hij niet langer.⁶⁷ Hij stuurde een oorlogsvloot naar Elmina op 25 juli 1637.⁶⁸

Al schreef Johan Maurits naderhand enkel dat de expeditie naar Elmina beter was dan niets doen, de Portugese aanwezigheid aldaar, de handelsmogelijkheden, de behoefte aan slaven en de strategische ligging van Elmina duiden op een missie met een rijkere motivatie.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 92.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (2002) 70 – 71.

⁶⁵ Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 92.

⁶⁶ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 69.

⁶⁷ Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 93.

⁶⁸ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 70.

*Binnenkant van het fort Elmina.*⁶⁹

2. De rollen van de betrokken partijen bij de verovering van Elmina

Bij de overname van Elmina in 1637 waren diverse partijen betrokken waarvan de Portugezen er één vormden. In de historiografie is de rol van deze verliezer echter onderbelicht gebleven. Welke Portugezen het fort verdedigden tegen de overname, wat de Portugese reactie op de aanval was en hoe de Portugezen aan de Goudkust naar het thuisfront berichtten over de gelopen nederlaag, is niet terug te vinden in de Engels- en Nederlandstalige literatuur over dit onderwerp. Ondanks dit gebrek aan informatie, waardoor het binnen dit onderzoek niet met zekerheid is vast te stellen wat dit verlies voor Portugal betekende, is de betrokkenheid van Portugal af te leiden uit een aantal factoren.

Schwartz geeft een aantal ontwikkelingen weer waaruit blijkt dat de aandacht van Portugal niet bij Elmina was aan het begin van de zeventiende eeuw. Volgens hem leidde de Dertigjarige Oorlog (1618 – 1648) ertoe dat de Portugese oorlogsvoering op het continent was gericht in plaats van op de koloniën.⁷⁰ Bovendien zette Spanje een deel van het Portugese krijgsmachtapparaat in om te vechten in Italië en Vlaanderen, gebieden die in Spaans belang waren.⁷¹ Daarnaast leidde de overexpansie van Portugal tot een recessie, volgens Schwartz.⁷² Portugal had onder andere koloniën aan de oostelijke en westelijke Afrikaanse kust, in de Indonesische archipel en bezat een aanzienlijk deel van de Zuid-Amerikaanse kust. De inkomsten uit het koloniale rijk leidden tot inflatie, wat de financiële neergang van het rijk in de hand werkte.⁷³ De uitbreiding van het Portugese leger in Elmina had zodoende geen prioriteit.

⁶⁹ <http://www.ghanamuseums.org/elmina-castle-museum.php>, geraadpleegd te 02-05-2014.

⁷⁰ Schwartz, 'The economy of the Portuguese empire' (2007) 31.

⁷¹ Boxer, *Four centuries* (1961) 47.

⁷² Schwartz, 'The economy of the Portuguese empire' (2007) 31.

⁷³ Disney, *A history of Portugal* (2009) 59.

Disney wijt de inflatie in Portugal specifiek aan de goudinvoer vanuit Elmina.⁷⁴ Tussen 1500 en 1510 bestond een kwart van Portugals inkomsten uit het goud uit het achterland van Elmina. Tijdens de heerschappijen van João II en Manuel I (1481 – 1521) bedroeg dit tussen de 1500 en 1800 goudstukken per jaar.⁷⁵ In de decennia die volgden daalden de inkomsten uit Elmina en onder koning Sebastião (1557 – 1578) kostte het behoud van de plaats de overheid meer geld dan dat het opbracht.⁷⁶ Maar Elmina was niet enkel een bron van goud. Het Portugese kasteel aldaar fungeerde tot en met het begin van de zeventiende eeuw als hoofdkwartier van de twaalf tot vijftien handelsplekken aan de Golf van Guinea. Bovendien maakte het bezit van deze plek de Portugese dominantie van kusthandel mogelijk.⁷⁷

In 1625 werd Piet Hein nog verrast door het sterke fort tijdens een mislukte poging om het te overmeesteren, maar in de twaalf jaren die daarop volgden nam zowel de kwaliteit van het fort af, als de kwantiteit van de Portugese bezetting. Het economische, religieuze en politieke centrum van Portugal aan de Goudkust verschoof geleidelijk naar São Tomé.⁷⁸ In 1637 bestond de Portugese bezetting in het kasteel Elmina nog uit zestig man, inclusief geestelijken, administratief personeel en ander niet-vechtend personeel.⁷⁹ Een exacte verdeling van de functies onder dit personeel geeft Disney niet weer.

De Portugezen in het fort stonden er echter niet alleen voor toen de Nederlanders in 1637 weer aanvielen. In de eeuwen van Portugese aanwezigheid aan de West-Afrikaanse kust had Portugal allianties opgebouwd met de inheemse bevolking. Dit beperkte zich niet enkel tot handelsovereenkomsten, maar had ook betrekking op de oorlogsvoering. Inwoners van het gekoloniseerde gebied kregen een beloning voor elk buitenlands hoofd dat ze van een lichaam afhandig hadden gemaakt en ‘vochten als wilde dieren’.⁸⁰ De Jonge geeft geen bronnen prijs bij deze beeldende beschrijving, maar in grote lijnen krijgt hij bijval van historici. Volgens Ratelband bleven inheemse Afrikanen Portugal trouw en ook Newitt geeft aan dat ze in opdracht van Portugal vochten tegen indringers.⁸¹ Bij de gevechten tussen Nederlanders en Portugezen in augustus 1637 vochten er volgens De Jonge zeventuizend Afrikanen aan

⁷⁴ Idem, 58 - 59.

⁷⁵ Idem, 59.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ De Oliveira Marques, *History of Portugal* (1972) 374; Disney, *A history of Portugal* (2009) 57.

⁷⁸ De Oliveira Marques, *History of Portugal* (1972) 375.

⁷⁹ Disney, *A history of Portugal* (2009) 60.

⁸⁰ De Jonge, *De oorsprong* (1871) 20.

⁸¹ Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 93; Newitt, *A history of Portuguese overseas expansion* (2005) 224.

Portugese zijde mee.⁸² Hij baseert zich op de brief van Johan Maurits aan de Staten-Generaal waarin de gouverneur-generaal het gevecht beschrijft. Johan Maurits was er zelf echter niet bij en in andere bronnen wordt dit aantal niet genoemd. Ik ga er vanuit dat het hier om een schatting gaat die ten goede van de Nederlandse glorie wellicht is overdreven. Andersom is namelijk niet vermeld hoeveel Afrikanen de Nederlanders ingehuurd hadden, terwijl dit wel degelijk het geval was.

In Komenda, zestien kilometer ten oosten van Elmina, hadden Nederlanders handelscontacten met de vorsten van Fetu en Sabou, twee koninkrijkes aldaar. Van Yperen kreeg de taak van Johan Maurits om de lokale bevolking voor zich te winnen in de strijd tegen de Portugese bezetting in Elmina. In een briefwisseling adviseert Johan Maurits hem '[...] tijd [te] hebben met negers uit Elmina, volgens Uw Edele aanschrijven te handelen ende aen uwe zijde te krijgen; ende door ostagiers van haer te ontfangen, van hare goede meijninge en trouw verseeckert sijn.'⁸³ Ook gevangenen (ostagiers) werden ingezet in deze strijd. Net als de Portugezen beloofden Nederlanders de inheemse Afrikanen een beloning voor het vechten tegen de vijand.⁸⁴

Een opvallend verschil is dat Van Engelen en Dapper de Nederlandse bondgenootschappen met Afrikanen noemen, terwijl De Jonge en Johan Maurits in zijn beschrijving achteraf deze groep buiten beschouwing laten.⁸⁵ Ook hierbij kan het een rol spelen dat Johan Maurits de overwinning glorieuzer wilde doen laten voorkomen dan ze in werkelijkheid was. Daarmee gaat de gouverneur-generaal voorbij aan een wezenlijk onderdeel van de strijd, aangezien de lokale steun de sleutel was voor de succesvolle aanval op het kasteel.⁸⁶ De WIC zette dus de lokale bevolking in ten goede van haar oorlogsmissie.

Het zeggenschap binnen de Compagnie was verdeeld over negentien zetels, de Heren Negentien, waarvan er acht zetels voor de Kamer Amsterdam waren en één voor de Staten-Generaal was. De overige tien zetels waren verdeeld over vier Kamers, die elk aan een provincie in de Republiek verbonden waren. Amsterdam had relatief de meeste zeggenschap, maar kon samen met de Staten-Generaal geen meerderheid vormen. Op deze manier konden de andere provinciën voldoende tegenwicht bieden. De Staten-Generaal droeg bij aan wapens,

⁸² De Jonge, *De oorsprong* (1871) 19 – 20.

⁸³ NA Den Haag, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 85. Brief (kopie) van gouverneur-generaal Johan Maurits van Nassau en raden aan Nicolaes van Ijperen, generaal van de kust van Guinea, 1637.

⁸⁴ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 71.

⁸⁵ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 71; De Jonge, *De oorsprong* (1871); Bijlage I; Van Engelen, *Het kasteel* (2013) 100.

⁸⁶ Van Engelen, *Het kasteel* (2013) 100.

soldaten en mariniers, aangezien oorlogsvoering niet enkel in het belang was van de handelscompagnie, maar van de gehele Republiek.⁸⁷ Dat bleek ook uit de subsidie van een half miljoen gulden van de Staten-Generaal, en haar garantie op een compleet uitgeruste oorlogsvloot, mocht de Compagnie in een zeeslag verzeild raken.⁸⁸

De WIC was verantwoordelijk voor de aanstelling van de nieuwe gouverneur-generaal van Nederlands-Brazilië in 1637, Johan Maurits van Nassau-Siegen. Deze Duitse voormalige veldmaarschalk in de Nederlandse Opstand ging in januari 1637 naar Recife, waar hij nog steeds beroemd is om zijn humanistische beleid. Naast de kunstenaars, astronomen en natuurkundigen die hij meenam naar zijn hof, was hij ook verantwoordelijk voor de eerste synagoge in de Nieuwe Wereld, die symbool staat voor zijn religieuze tolerantie. Als gouverneur-generaal stond Johan Maurits aan het hoofd van de Hoge Raad die de kolonie bestuurde en was hij opperbevelhebber van de compagnietroepen. Verder was hij bevoegd om officieren te benoemen.⁸⁹ In de acht jaar dat hij in Nederlands-Brazilië regeerde heeft hij de suikerindustrie gestimuleerd, mede door de verovering van Elmina.

Johan Maurits liet in zijn eerste brieven vanuit Recife aan de Heren XIX al weten dat hij slaven nodig had voor de ontwikkeling van de suikerindustrie.⁹⁰ Maar ondanks dat sommige historici iets anders impliceren, was hij hierin niet de eerste.⁹¹ Het slavenvraagstuk was in 1635 al cruciaal volgens Boxer.⁹² Inderdaad kwam er vanaf de stabilisering in Brazilië (1635 – 1636) een verzoek aan de Kamer Zeeland van de WIC om slaven uit Afrika naar de suikerplantages te verschepen.⁹³ In juni 1635 schreef Jan Corneliszoon Jongeneel aan de WIC dat de suikerproductie zou toenemen als er meer negers uit Afrika zouden komen.⁹⁴

Een maand later, in juli 1635 stuurde de bevelhebber van het fort Nassau, Pompeius de la Sale, een brief naar de Heren XIX waarin hij hen inlichtte over de stand van het kasteel Elmina. Op dat moment kwam de pas afgetreden generaal van de West-Afrikaanse kust Jan Jochem Sticker terug naar de Republiek en bracht een schriftelijk en mondeling rapport uit

⁸⁷ Boxer, *The Dutch in Brazil* (1957) 8.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ F. Souty, 'Johan Maurits van Nassau, gouverneur-generaal van Nederlands-Brazilië, 1637 – 1644' in: P. Emmer, ed., *Atlantisch avontuur* (Zutphen 2010) 149 – 155, aldaar 149.

⁹⁰ Boxer, *The Dutch in Brazil* (1957) 83.

⁹¹ In Newitt, *A history of Portuguese overseas expansion* (2005) 255 en Emmer, 'The history of the Dutch slave trade' (1972) 731 wordt de verovering van Elmina en het slavenvraagstuk in direct verband geplaatst met het beleid van Johan Maurits van Nassau-Siegen, zonder aandacht te besteden aan voorgaande tendensen.

⁹² Boxer, *The Dutch in Brazil* (1957) 83.

⁹³ Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 93.

⁹⁴ NA Den Haag, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 107. Brief (kopie) van Jan Corneliszoon Jongeneel, te Fredrickstadt de Paraiba (29-06-1635).

over het gebied waar hij vandaan kwam. Na grondige bestudering van deze informatie besloten de Heren XIX dat er een kans was om het kasteel over te nemen. Het bestuur gaf De la Sale het advies om eerst het nabij gelegen eiland Principe te bezetten, maar voordat deze overweging de Goudkust bereikte was hij al overleden. Nicolaes van Yperen was zijn opvolger.⁹⁵

Volgens Dapper gaven de brieven van Van Yperen de doorslag om actie te ondernemen. De nieuwe bevelhebber van fort Nassau berichtte de Heren XIX en Johan Maurits over de slechte staat van het fort en de matige bezetting door veelal zieke Portugezen.⁹⁶ Het volgende moment in Dappers geschiedschrijving, 25 juli 1637, voorzagen Johan Maurits en de Hoge Raad negen schepen van proviand, wapens en ‘veel krijgsvolk’, onder leiding van Kolonel Hans Koin.⁹⁷

Den Heijer stelt het anders, namelijk dat het de Heren XIX waren die Johan Maurits aanspoorden om tot actie over te gaan. ‘In juni 1637 gaf hij [Johan Maurits] gehoor aan het verzoek van de bewindhebbers en vertrok uit Recife met negen schepen naar West-Afrika.’⁹⁸ In deze versie van de geschiedschrijving had Johan Maurits een minder actieve rol in de besluitvoering, maar zou hij wel zijn meegegaan naar Elmina. Dit laatste lijkt uitgesloten gezien de inhoud van zijn brief aan de Staten-Generaal waarin hij laat weten dat hij Koin naar Afrika stuurde en in zijn verdere beschrijving van de verovering in de derde persoon spreekt.⁹⁹

Een relevanter verschil tussen Dapper en Den Heijer zit hem in de beschrijving van de besluitvorming. Gaven de Heren Negentien opdracht aan Johan Maurits om Elmina te veroveren zoals Den Heijer het doet laten voorkomen, of wilde de Braziliaanse gouverneur-generaal juist graag slaven en wist hij de Heren XIX te overtuigen? Een derde mogelijkheid is dat Nicolaes van Yperen naast het verstrekken van informatie ook de militaire expeditie heeft geïnitieerd. De vloot van Van Yperen in Mouré was niet groot genoeg om Elmina te veroveren en uit een ongedateerde brief van Johan Maurits naar Nicolaes van Yperen blijkt dat Van Yperen een verzoek heeft gedaan om versterking.¹⁰⁰ ‘Soo hebben geresolveert U Edele versoeck te voldaan met achthondert soldaten gecommandeert bij den Edelen manhafte

⁹⁵ Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 93.

⁹⁶ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 70; Van Engelen, *Het kasteel* (2013) 100.

⁹⁷ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 70.

⁹⁸ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (2002) 76.

⁹⁹ Bijlage I.

¹⁰⁰ Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 93.

Heere Hans van Kojn (...) die U Edele toekomen op 9 schepen (...).¹⁰¹ Gezien het vervolg van de brief was deze geschreven in aanloop van de verovering in augustus 1637. Johan Maurits lichtte Van Yperen in over de verdeckte aankomstplaats voor Albine en gaf instructies voor het geval dat de aanval zou slagen: direct een kolonel voordragen (geen Engelse of Franse) en de schepen terugzenden naar Pernambuco.¹⁰² Helaas zijn de andere brieven waarin Van Yperen, Van Nassau-Siegen en de Heren XIX tot een besluit zijn gekomen niet bewaard gebleven.

Een ander twistpunt is aan de hand van vergelijkbaar materiaal wel op te lossen. Volgens Dapper gingen er achthonderd landsknechten en vijfhonderd bootsgezellen mee van Recife naar Elmina. Volgens Ratelband en De Jonge waren er vierhonderd matrozen aan boord.¹⁰³ Dit verschil is te verklaren door de hoge sterfteaantallen onderweg en door mogelijke onnauwkeurigheid van Dapper, waar hij van beticht wordt door Ratelband.¹⁰⁴ Dappers slordigheid is in dit geval aannemelijk aangezien Johan Maurits zelf in zijn brief naar de Staten-Generaal schreef dat hij vierhonderd matrozen had ingescheept naar Elmina.¹⁰⁵

Johan Maurits schreef ook de instructies voor Hans van Koin. Hierin staat dat Van Koin moet wachten voor Albine op de orders van Nicolaes van Yperen om een verrassingsaanval in Elmina te kunnen realiseren. Verder achtte Johan Maurits het van belang om het kasteel spoedig te omsingelen, ‘om die van binnen soo veel mogelijk te benauwen.’¹⁰⁶ Daarbij drong hij erop aan om negers uit Mouré en Elmina in te zetten. Het verdere verloop van de aanval kon Johan Maurits niet voorzien, dus drukte hij Van Koin tot twee keer toe op het hart dat Nicolaes van Yperen verdere instructies zou geven, naar gelang de situatie zich zou vorderen. Een laatste verzoek was om zuinig te zijn met goud, wijn en geld.¹⁰⁷

Ook gaf Johan Maurits de namen van de Raad weer die aan de Goudkust geformeerd moest worden. Hier zit de commandeur Jan Wendelsen tussen, die eveneens onderweg was naar de Goudkust en een brief kreeg van Johan Maurits. In deze brief wordt hetzelfde plan

¹⁰¹ *NA Den Haag*, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 85. Brief (kopie) van gouverneur-generaal Johan Maurits van Nassau en raden aan Nicolaes van Ijperen, generaal van de kust van Guinea, 1637.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 71; De Jonge, *De oorsprong* (1871) 19; Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 93.

¹⁰⁴ R. Baesjou, ‘Inleiding’ in: Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 13.

¹⁰⁵ Bijlage I.

¹⁰⁶ *NA Den Haag*, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 156. Instructie van gouverneur-generaal Johan Maurits van Nassau en hoge en secrete raden voor kolonel Hans Koin, betreffende de expeditie naar Elmina op de kust van Guinea (1637).

¹⁰⁷ *Ibidem*.

geschetst als in de brief naar Hans Koin. De opsomming van de betrokken personen bij de maritieme zaken is nieuw ten opzichte van de eerder onderzochte brieven en geeft de hiërarchie weer. Hans Koin was kolonel en ‘overhoofd’ van de militaire troepen, Jan Wendelsen was commandeur en Dirck Janssen Oogel was vicecommandeur.¹⁰⁸ Zij stonden allen onder het bevel van Nicolaes van Yperen.

Aangezien Dapper betwist wordt om zijn betrouwbaarheid en er geen andere bronnen voorhanden zijn, is het vervolg van de expeditie niet met zekerheid vast te leggen. Dapper is de enige auteur die de periode beschrijft tussen het vertrek uit Mauritsstad en de aanval op het fort Elmina. Aangekomen voor de kust bij Albine zou Koin met zijn vloot enkele dagen hebben gewacht, wat niet zonder problemen verliep. Ten eerste raakte het drinkwater op, ten tweede konden ze geen handel voeren met langsvarende Afrikanen, wat argwaan onder de lokale bevolking opriep.¹⁰⁹ Volgens Johan Maurits was de vloot in totaal acht dagen aan de Afrikaanse kust geweest, waarvan de belegering van Elmina vier dagen kostte.¹¹⁰ Dappers beschrijving van de dagen dat Koin moest wachten lijkt dus aannemelijk.

Na een briefwisseling tussen Koin en Van Yperen ontmoetten zij elkaar voor Komenda, waar ze seinafspraken maakten en Koin's proviand aanvulden. Op dinsdag 24 augustus vertrokken de manschappen (volgens Dapper nog steeds achthonderd bootmannen en vijfhonderd landsoldaten) naar Elmina, waar zij een dag later aankwamen en zich onderverdeelden in drie troepen. De voorste troep stond onder leiding van kapitein Willem Latan, de middelste groep werd geleid door Johan Godlaet en Hans Koin leidde de achterhoede.¹¹¹ Van Engelen noemt een andere samenstelling, namelijk vierhonderd Nederlandse soldaten in samenwerking met duizend tot veertienhonderd krijgers uit de koninkrijken Sabou en Komenda. De bootsmannen laat hij buiten beschouwing.¹¹²

De volgende dag aangekomen bij Elmina vielen de eerste slachtoffers aan Nederlandse zijde. De verkenners van Koin hadden duizend Afrikanen ontdekt in de buurt van het fort, maar waren vervolgens zelf gezien, ‘wiens hoofden de zwarten na ’s landts gebruik afhieuwen en ten tone omdroegen.’¹¹³ Johan Maurits bevestigde dit in zijn brief aan de Staten-Generaal.

¹⁰⁸ Nationaal Archief Den Haag, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 157. Instructie van gouverneur-generaal Johan Maurits van Nassau en hoge en secrete raden voor commandeur Jan Wendelsen betreffende de expeditie naar Elmina (1637).

¹⁰⁹ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 70 – 71.

¹¹⁰ Bijlage I.

¹¹¹ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 71.

¹¹² Van Engelen, *Het kasteel* (2013) 100.

¹¹³ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 71.

Vijftig verkenneren en een luitenant waren onthoofd.¹¹⁴ De Jonge voegt hieraan toe dat er zeventuizend Afrikanen tegenover de Nederlanders stonden.¹¹⁵ Al was de voorste troep verslagen, de tweede troep en de achterhoede daarentegen, ‘bevochten dezen eene volkomen overwinning.’¹¹⁶ De dag erna deden de Afrikaanse bondgenoten van Van Yperen uit Kommendo een vergeefse aanvalspoging, maar trokken zich al spoedig terug naar hun schuilplaatsen op het strand.¹¹⁷

Op donderdag 26 augustus brachten de Nederlanders twee kanonnen naar de berg Sint Jago, tegenover het fort Elmina, en begonnen de beschietingen op het kasteel. Vervolgens dwong Koin de Portugezen tot overgave, die om uitstel vroegen. Maar toen vrijdag voorbij was en de poorten van het kasteel gesloten bleven, liet Koin zijn gehele leger op de berg bijeen komen, dat het fort met granaten bekogelde. Op zaterdag 28 augustus kwamen de Portugezen uit het kasteel en gaven zich over.¹¹⁸

Volgens Johan Maurits ‘heeft men een dwangbevel afgegeven aan bovengenoemd kasteel dat zich de volgende ochtend overgaf’, ‘[n]adat we hadden gevochten en vijftien of twintig kanonskogels hadden afgevuurd.’ Van Engelen, die naar Dapper refereert, spreekt van een dagenlange onafgebroken bestoking van het kasteel, opgesloten Portugezen met een beperkte voedselvoorraad, en het dreigement van Koin: ‘onmiddellijke overgave of executie bij inname van het kasteel.’ De volgende dag, na de voortzetting van het vuren op de kasteelmuren, was de Portugese commandant in de poort van het kasteel verschenen om zich over te geven.¹¹⁹ Ondanks de verschillende visies op de munitie, samenstelling van de krijgsmacht en besluitvorming aangaande de verovering blijft het onbetwist dat Elmina was gecapituleerd binnen vijf dagen. ‘Een buitengewone en ongelooflijke gebeurtenis als men in beschouwing wil nemen hoe sterk deze vestingplaats is [...],’ aldus Johan Maurits.¹²⁰ Op het moment van schrijven wist hij nog niet wat de gevolgen zouden zijn van de verovering. Deze komen in de volgende paragraaf aan bod.

¹¹⁴ Bijlage I; Van Engelen spreekt van vijftig hoofden die in een zak werden ingeleverd bij het kasteel.

¹¹⁵ Ervan uitgaande dat De Jonge het voltallige Nederlandse leger bedoelde, zouden zij hooguit met 1200 man uit Brazilië en 1200 man uit Komendo tegenover de 7000 Afrikanen staan.

¹¹⁶ De Jonge, *De oorsprong* (1871) 19 – 20.

¹¹⁷ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 71.

¹¹⁸ Idem, 71 – 72.

¹¹⁹ Van Engelen, *Het kasteel* (2013) 101.

¹²⁰ Bijlage I.

*Fort St. Jago, ter verdediging van fort Elmina.*¹²¹

3. De gevolgen van de verovering van Elmina

Nadat de Portugezen in het fort zich hadden overgegeven sloten ze een verdrag met de Nederlanders. Daarin stond dat de Portugezen zonder tegenstand moesten vertrekken naar São Tomé. Ze mochten geen goud en zilver meenemen, waarvan Koin en zijn manschappen vermoedden dat ze dat in hun bezit hadden.¹²² Dit bleek niet het geval te zijn. Johan Maurits schreef na de overwinning aan de Staten-Generaal: ‘Men heeft er dertig stuks mooie kanonnen, helemaal van gietijzer gevonden, een grote hoeveelheid kruit en kogels; maar helemaal geen goud.’¹²³ Dapper noemt ook nog de aangetroffen 4.500 kilo kruit, achthonderd grote ijzeren kogels en ijzeren stootwapens, waarvan de meeste door de roest al waren vergaan.¹²⁴ Opmerkelijk is dat geen van deze wapens terugkomen in beschrijvingen van de slag die zich de dagen ervoor in Elmina afspeelde. Aangezien er wel uitvoerige documentatie is van de ervaren weerstand, namelijk de tegenaanvallen van Afrikanen, zijn deze wapens vermoedelijk niet ingezet. Al met al trof Koin geen noemenswaardige oorlogsbuit aan in het fort, maar wat bleek de verovering van Elmina verder waard? Over de lange termijngevolgen van deze overname zijn historici het oneens.

De Nederlandse verovering van onder andere Elmina ‘verstoorde de slaventoevoer waar het hele Atlantische systeem op rustte’, aldus Schwartz.¹²⁵ Enthoven en Winter stellen dat de WIC zich pas serieus op de slavenhandel kon richten nadat het fort Elmina in Nederlandse handen was gevallen.¹²⁶ De bewaard gebleven documentatie over

¹²¹ <http://www.ghanamuseums.org/forts/fort-st-jago.php>, geraadpleegd te 02-05-2014.

¹²² Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 74 – 75.

¹²³ Bijlage I.

¹²⁴ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 75.

¹²⁵ Schwartz, ‘The economy of the Portugese empire’ (2007) 31.

¹²⁶ Enthoven, ‘Pinassen, jachten en fregatten’ (2013) 53; Winter, *De West-Indische Compagnie* (1978) 183.

getransporteerde slaven vanuit Elmina naar Pernambuco onder de WIC bevestigt deze toename. Volgens een jaarrapport van de WIC dat is opgesteld door een van de directeuren, Johannes de Laet, verscheepte de WIC tussen 1623 en 1636 bijna 2500 slaven naar Pernambuco.¹²⁷ In deze periode vielen de Nederlandse slavenhandel en de privéhandel in slaven nog onder één noemer, waardoor het lastig is dit aantal te verifiëren. Emmer acht het onwaarschijnlijk dat het om een groter aantal zou gaan aangezien Nederland destijds nog niet over een eigen slavendepot beschikte.¹²⁸ De Duitse historicus Hermann Wätjen berekende op basis van de WIC-archieven dat Nederlandse slavenhandelaren tussen 1637 en 1645, dus in de acht jaar die volgden op de verovering van Elmina, meer dan 23.000 slaven overbrachten naar Nederlands-Brazilië.¹²⁹ Dat staat voor jaarlijks meer dan drie keer zoveel verscheepte slaven als in de jaren vóór de overname van Elmina. Gezien de functie, de locatie en de context van het kasteel Elmina is het aannemelijk om deze toename in verband te brengen met de verovering ervan. De eerste slavenveiling in Brazilië op negen februari 1638 staat hier in het verlengde van.¹³⁰

Toch was de Nederlandse aanwezigheid op de Goudkust niet zo succesvol als dat de bovenstaande cijfers suggereren. Het effect van het Nederlandse bezit van Elmina op de slavenhandel is te nuanceren. Volgens Boxer was Elmina als slavenmarkt teleurstellend omdat de Afrikanen uit deze kuststreek en het achterland moeilijker te beheersen waren dan de negers uit Angola en Congo.¹³¹ Ze waren minder gehoorzaam en hun fysieke gesteldheid was slechter dan Angolese slaven.¹³² Dit leidde tot meer sterfte aan boord van de schepen naar Nederlands-Brazilië. Ook Winter noemt het een teleurstellende handel die bovendien extra geld en inspanning kostte omdat de negen kamers van de WIC speciaal naar Elmina moesten voor de bevoorrading van de plaats.¹³³ Daar bovenop kwam dat de WIC nog geen ervaring had met de grootschalige slavenhandel. Volgens Postma was dat gebrek aan bedrevenheid de oorzaak van het teleurstellende aantal verhandelde slaven. Ook hij noemt de 23.000

¹²⁷ Ter vergelijking: Portugal verscheepte tussen 1620 en 1623 ongeveer 15.500 slaven tussen West-Afrika en Brazilië. J. de Laet, *Historie ofte jaerlijck verhael van de verrichtingen der geotrooieerde West-Indische compagnie* I (Den Haag, herdruk 1931) gevonden in: Emmer, 'The history of the Dutch slave trade' (1972) 731.

¹²⁸ Emmer, 'The history of the Dutch slave trade' (1972) 731.

¹²⁹ H. Wätjen, 'Der Negerhandel in West-Indien und Süd-Amerika bis zur Sklavenemanzipitation' *Hänsische Geschichtsblätter* 19 (1913) 417 - 443 gevonden in: Idem, 732.

¹³⁰ Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 15.

¹³¹ Boxer, *The Dutch in Brazil* (1957) 106.

¹³² Idem, 138 - 139.

¹³³ Winter, *De West-Indische Compagnie* (1978) 166.

verscheepte slaven tussen 1637 en 1645 en concludeert dat dit nog geen vijfde was van het aantal waar Johan Maurits om vroeg.¹³⁴

Goud bleef het voornaamste exportartikel uit Elmina, en dat bleek lastig te combineren met de export van slaven. Volgens Den Heijer ontstond er na 1637 een dilemma aan de Goudkust voor de WIC waarbij uiteindelijk het belang bij de goudwinning hoger werd geacht dan de slavenhandel. Voor de aanvoer van het goud uit het binnenland was vrede tussen de vorstendommen noodzakelijk. Daarnaast was het van belang voor Nederlandse handelaren om goede betrekkingen met de lokale vorsten in stand te houden. Voor de handel in slaven gold het tegenovergestelde. Alleen in het geval van onderlinge oorlog waren er genoeg krijgsgevangenen die als slaaf verkocht konden worden. Dit kon de WIC stimuleren met de verkoop van wapens, maar dit zou ten koste gaan van de goudwinning. Uiteindelijk kozen de Nederlandse bewindhebbers voor de handel in goud boven de slavenhandel.¹³⁵ Dit leverde de Republiek tussen 1637 en 1650 bijna 18 miljoen gulden op. Daarbij kwam ook nog ruim een miljoen gulden binnen van de ivoorimport.¹³⁶ Aanzienlijke bedragen, maar nog niet zoveel als de suikerplantages in Nederlands-Brazilië opleverden. De inkomsten uit de acht jaar dat Johan Maurits daar regeerde worden geschat op 28 miljoen gulden.¹³⁷

De vraag naar slaven werd pas echt relevant toen de suikerrevolutie in het Caribisch gebied losbarstte in de tweede helft van de zeventiende eeuw, zo beweert Daaku.¹³⁸ Na de toename van plantages op de Caribische eilanden groeide de aanwezigheid aan de Guinese kust van handelscompagnieën uit Zweden, Denemarken, Brandenburg en in het bijzonder Engeland. De concurrentiestrijd tussen Engeland en de Republiek leidde er zelfs toe dat Nederlanders een school bouwden voor de inheemse bevolking, om deze aan haar kant te krijgen.¹³⁹ Ook Dapper noemt de toename in verdragen tussen Nederlanders en de inheemse bevolking om van handel verzekerd te zijn na de verovering van Elmina.¹⁴⁰

Niet alleen in Elmina traden veranderingen op door de Nederlandse aanwezigheid. Na 1637 wist de WIC ook andere kustplaatsen van Portugal te veroveren. Den Heijer zet de Nederlandse overwinningen uitvoerig uiteen en stelt dat de Portugese forten en factorijen op

¹³⁴ Postma, 'The dimension of the Dutch slave' 239. Johan Maurits vroeg om 15.000 slaven per jaar en kreeg er jaarlijks nog geen drieduizend.

¹³⁵ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (2002) 76.

¹³⁶ Daaku, *Trade and politics* (1970) 14.

¹³⁷ Boxer, *The Dutch in Brazil* (1957) 114.

¹³⁸ Daaku, *Trade and politics* (1970) 15.

¹³⁹ Idem, 16.

¹⁴⁰ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 75 – 76.

de Goudkust achtereenvolgend in Nederlandse handen vielen.¹⁴¹ In 1641 veroverde de WIC ook Luanda en Angola, ‘de meest extensieve slavenbronnen’.¹⁴² De inname van het suikereiland São Tomé ging daarmee gepaard.¹⁴³ In 1642 had Nederland het laatste Portugese bolwerk, Axim, veroverd. De inkomsten van de handel aan de Goudkust en de teleurstellende slavenhandel zijn dus niet enkel te danken of te wijten aan de verovering van Elmina.

In tegenstelling tot Den Heijer besteedt de geschiedschrijving over het Portugese kolonialisme in de zeventiende eeuw minder aandacht aan de door Nederland veroverde plaatsen. Hierin ligt de nadruk op de gebieden die Portugal wel behield in West-Afrika, waarmee wordt verondersteld dat de Republiek niet alle Portugese bolwerken in handen kreeg. Benguela en het binnenland van Angola en São Tomé bleven namelijk in Portugees bezit.¹⁴⁴ De Oliveira Marques noemt bovendien de verovering van Luanda door de Republiek in één zin met het jaar 1648, waarin Portugal de plaats weer terugveroverde.¹⁴⁵ Boxer stelt dat Portugal de gebieden in Angola en Benguela op het nippertje wist terug te veroveren waarmee de Portugese aanwezigheid in West-Afrika gevestigd bleef.¹⁴⁶ Newitt noemt de verovering van Elmina enkel van symbolische aard aangezien Nederland de handel aan de West-Afrikaanse kust al eerder had opgezet.¹⁴⁷ Van het Portugese handelsmonopolie was ook volgens Den Heijer al langer geen sprake meer.¹⁴⁸

Boxer spreekt van een gelijkspel in West-Afrika tussen de Republiek en Portugal.¹⁴⁹ Portugal behield uiteindelijk Angola en Benguela, terwijl de Republiek de voormalige Portugese bezittingen op de Goud-, Slaven- en Ivoorkust had weten te bemachtigen. Wel waren de verliezen aan de Portugese zijde in de eerste veertig jaar van zeventiende eeuw volgens Boxer één van de belangrijkste aanleidingen voor de Portugese opstanden in 1640 tegen de Spaanse Kroon.¹⁵⁰ Toch leidde de nederlaag in Elmina voor Portugal niet tot een

¹⁴¹ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (2002) 76.

¹⁴² D. Birmingham, *A concise history of Portugal* (Cambridge 1993) 45.

¹⁴³ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (2002) 77.

¹⁴⁴ A. J. R. Russel-Wood, *The Portuguese Empire, 1415 – 1808. A world on the move* (Manchester 1998) 25; F. Bethencourt, ‘Political configurations and local powers’ in: Idem en D. Ramada Curto ed., *Portuguese oceanic expansion, 1400 – 1800* (Cambridge 2007) 248; De Oliveira Marques, *History of Portugal* (1972) 375 – 376.

¹⁴⁵ De Oliveira Marques, *History of Portugal* (1972) 378.

¹⁴⁶ Boxer, *Four centuries* (1961) 51.

¹⁴⁷ Newitt, *A history of Portuguese overseas expansion* (2005) 226.

¹⁴⁸ H. den Heijer, ‘Nederlandse vestigingen in West-Afrika’ in: Idem ed., *Atlantisch avontuur* (Zutphen 2010) 177 – 185, aldaar 177.

¹⁴⁹ Boxer, *Four centuries* (1961) 49.

¹⁵⁰ Idem, 52.

groot materieel verlies, ook omdat de nabij gelegen goudmijn rond 1637 al bijna niets meer opleverde.¹⁵¹

Dit laatste argument van De Oliveira Marques klopt vanuit Portugees' perspectief, gezien de teruglopende inkomsten uit Elmina. Voor de Republiek echter, was de goudmijn vanaf 1637 wel degelijk een goede inkomstenbron.¹⁵² Maar volgens Boxer was dit ook het geval tijdens de Nederlandse aanwezigheid in Mouré en importeerde de Republiek tijdens het Twaalfjarig Bestand al duizend kilo goud per jaar. Vanaf 1621 verdubbelde de import en werd goud bovendien meer waard in de Republiek.¹⁵³ Jaarlijks zou de WIC tussen 1620 en 1630 al voor meer dan 250.000 gulden aan goud binnenhalen.¹⁵⁴ Van het handelsmonopolie van Portugal was dus inderdaad al vóór de verovering geen sprake meer, maar gezien de Nederlandse inkomsten na 1637 maakte het bezit van Elmina voor de Republiek wel degelijk een verschil. Tussen 1637 en 1650 verdiende de WIC immers bijna 18 miljoen gulden aan het goud uit Elmina.¹⁵⁵ Desalniettemin kostte de verovering, bezetting en verdediging van de Afrikaanse bolwerken aan de Westkust de WIC uiteindelijk meer geld dan dat het opleverde.¹⁵⁶

Behalve de inkomsten als uitdrukking van een consequentie van een overname als die van Elmina, kan een verovering ook psychologische effecten op een land hebben. In Portugal bleek dit het sterkst uit de eerder genoemde rebellie tegen het heersende regime. Het fort Elmina fungeerde als machtssymbool van Portugal aan de Afrikaanse kust en dit was voorgoed verloren.¹⁵⁷

Er zijn echter geen aanwijzingen voor dat deze overwinning in de Republiek impact had onder het volk. Terwijl er vele pamfletten bewaard zijn gebleven zijn er geen berichten terug te vinden over de verovering van Elmina.¹⁵⁸ Ook in de bewaard gebleven kranten van de bekende zeventiende-eeuwse uitgevers Jan van Hilten en Broer Jansz staat geen vermelding

¹⁵¹ De Oliveira Marques, *History of Portugal* (1972) 375.

¹⁵² Daaku, *Trade and politics* (1970) 15.

¹⁵³ Boxer, *The Dutch in Brazil* (1957) 6.

¹⁵⁴ Volgens de wisselkoersen op <http://www.deruyter.nu/index.php?pid=40>, geraadpleegd op 29 – 04 – 2014.

Hier valt op aan te merken dat deze wisselkoersen van het gewicht in ounce en valuta in pond naar het gewicht in kilo en valuta in guldens voor de gehele zeventiende eeuw geen onderscheid maakt in schommelende koersen gedurende de eeuw.

¹⁵⁵ Daaku, *Trade and politics* (1970) 14.

¹⁵⁶ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (2002) 77 -78.

¹⁵⁷ Newitt, *A history of Portugese overseas expansion* (2005) 226.

¹⁵⁸ <http://tempo.idcpublishers.info/search.php>, geraadpleegd te 23 – 12 – 2013.

van deze gebeurtenis.¹⁵⁹ Daarbovenop is er vanuit de WIC weinig bewaard gebleven of gedocumenteerd over de overname van Elmina.

Onder de overgebleven documenten zit een tweetal brieven waaruit geen grote waardering blijkt voor de prestatie van kolonel Koin. Op 10 december 1637 schreef de kolonel zelf aan de Kamer van Zeeland over zijn magere uitbetaling in vergelijking met die van zijn voorganger, kolonel Artichofsky: '[...] waerover ick mij moet verwonderen, niet hoopende dat Uwe Edele aen mijn devoir is twijfelende ofte van mijn minderen dienst is verwachtende als van den voornoemden colonell. [...] Op hoope dann dat Uwe Edele van die geene soo beter kennisse van mijnen dienst zijn dragende en daerijt oorzaeck sullen hebben Uwe Edele ander rapport te doen.'¹⁶⁰ Ook Johan Maurits drong in een brief aan de Kamer van Zeeland aan op een grotere beloning voor Koin, 'overmits die goete diensten, soo den voorszegde colonel Koin in t veroveren van t castel del Mina'.¹⁶¹ Nog steeds is Hans Koin geen bekende en geroemde naam in de Nederlandse geschiedenis. Terwijl de gevolgen voor de Republiek aanzienlijk waren en de Nederlandse slavenhandel recent meer aandacht krijgt in de geschiedschrijving ging de verovering van Elmina destijds dus stilletjes voorbij aan het Nederlandse volk.

Voor de West-Afrikaanse bevolking was de Nederlandse overname op meerdere niveaus merkbaar. De slaven die vanaf 1638 onder het Nederlandse regime in Noord-Brazilië werkten, kregen het zwaarder. Terwijl zij volgens de Portugese historicus José Antonio Gonsalves de Mello onder het Portugese bewind nog rust kregen op de vele katholieke feestdagen, moesten de slaven onder Nederlandse meesters zelfs op zondagen doorwerken.¹⁶² Ook in Elmina zelf veranderde de relatie tussen de inheemse bevolking en de nieuwe kolonisator. Lokale vissers moesten bijvoorbeeld tol gaan betalen: van elke vijf vissen waren ze verplicht om er één af te staan aan de koloniale overheid.¹⁶³ Volgens Dapper zaten er ook voordelen aan de Nederlandse overheersing in Elmina voor de inheemse bevolking. De lokale handel nam toe en de Republiek bood militaire bescherming.¹⁶⁴ Maar naast het risico om als

¹⁵⁹ Collectie van de Koninklijke Bibliotheek, geraadpleegd op 30 – 03 – 2014.

¹⁶⁰ *NA Den Haag*, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 141. Brief van kolonel Hans van Koin, te Reciff, aan de bewindhebbers van de kamer Zeeland (10-12-1637).

¹⁶¹ *NA Den Haag*, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. Nr. 1.05.01.01, 52.142. Brief van gouverneur-generaal Johan Maurits van Nassau, te Antoni Vaz, aan de bewindhebbers van de kamer Zeeland.

¹⁶² J. A. G. de Mello, *Nederlanders in Brazilië (1624 – 1654). De invloed van de Hollandse bezetting op het leven en de cultuur in Noord-Brazilië* (Zutphen 2001) 191 – 192.

¹⁶³ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 75 – 76.

¹⁶⁴ *Ibidem*.

slaaf verscheept te worden rekruteerde Nederland tot halverwege de negentiende eeuw ook nog soldaten in Elmina voor het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger.

In 1871 verkocht Nederland Elmina aan Engeland, samen met Nederlands andere West-Afrikaanse bezittingen aan de kust. De bezetting en het onderhoud van deze plaatsen kostte meer dan dat ze opleverden. Engeland betaalde 47.000 gulden voor Nederlands koloniale bezit. Van Engelen beschrijft de sporen die nu nog zichtbaar zijn van de vroegere Nederlandse aanwezigheid. Deze variëren van Nederlandse ontwikkelingshulp in Ghana tot de vele Ghanese immigranten in Nederland, die hun afgedankte spullen naar Ghana verschepen waardoor daar herkenbare Nederlandse gebruiksvoorwerpen circuleren. En niet te vergeten het fort Elmina zelf, waar op het binnenplein de plakaten met Nederlandse teksten uit de zeventiende eeuw nog te lezen zijn.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Van Engelen, *Het kasteel* (2013) 20 en 24.

Conclusie

Ten tijde van de verovering van Elmina in 1637 stonden Portugal en de Nederlandse Republiek lijnrecht tegenover elkaar. In een tijdperk van religieuze oorlogen, koloniale concurrentie en overzeese ontdekkingen beperkte de strijd tussen de beide rijken zich niet tot het Europese continent, maar was juist daarbuiten veel te winnen. De zucht naar nieuwe koloniën, kennis en andere rijkdommen leidde Nederlanders en Portugezen naar de meest onontgonnen en ongezonde gebieden, waaronder het huidige Ghana.

De motieven en aanleidingen van de verovering van Elmina duiden op een gewichtige historische gebeurtenis. De wens om slaven was van invloed, maar stond niet op zichzelf. De geografische ligging van het fort, de rijkdommen van het achterland en het feit dat het in Portugees grondgebied lag, maakte de plaats aantrekkelijk voor Nederlanders. Er leek iets groots te gaan gebeuren. De geschiedschrijving laat echter steken vallen om na te gaan hoe groots de verovering van Elmina was. Om inzicht te verschaffen in de relevantie van de overname van Elmina behandel ik eerst de verschillende aanleidingen en motieven voor de verovering. Deze vergelijk ik afzonderlijk van elkaar met de gevolgen van 1637, waardoor te achterhalen is in hoeverre de verovering een geslaagde missie was.

Diverse factoren maakten Elmina tot een begeerlijke plaats voor de Republiek. Ten eerste was het Portugees grondgebied en zou de verovering van Elmina afbreuk doen aan het Portugese koloniale rijk.¹⁶⁶ Sinds de oprichting van de (katholieke) Iberische Unie had Portugal er een vijand bij, namelijk de Republiek. Vanuit dat vijandschap had de Republiek na afloop van het Twaalfjarig Bestand al eerder een aanval gepleegd op Elmina, namelijk in 1625. In de directe aanleiding van de oorlogsexpeditie in 1637 komt dit argument echter niet meer duidelijk naar voren. Alleen Ratelband en Daaku zien de verovering van Elmina in het verlengde liggen van de oorlogsvoering tegen Spanje en Portugal.¹⁶⁷ Verder moeten Nederlandse bewindhebbers aan de West-Afrikaanse kust het benauwd hebben gekregen tussen de Portugese forten aangezien zij regelmatig met Portugese aanvallen te maken hadden.¹⁶⁸ Zij rapporteerden dan ook uitvoerig aan de Heren XIX over eventuele mogelijkheden om de Nederlandse aanwezigheid daar uit te breiden.

Uit de gevolgen van de verovering van Elmina blijkt niet dat Portugal zwaar onder het verlies van deze kustplaats heeft geleden. De goudwinning aldaar leidde enkel nog tot

¹⁶⁶ Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 91; Daaku, *Trade and politics* (1970) 12.

¹⁶⁷ Ibidem.

¹⁶⁸ Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 92.

verliezen en de handel aan de Goudkust was een secundaire activiteit geworden.¹⁶⁹ Een handelsmonopolie had Portugal al langer niet meer door de eerdere Nederlandse aanwezigheid.¹⁷⁰ Newitt spreekt zelfs van een symbolische verovering van de WIC.¹⁷¹ Schwartz en Disney voegen hieraan toe dat de aftakeling van het Portugese Rijk al eerder was ingezet door de Dertigjarige Oorlog, overexpansie, inflatie en de Unie met Spanje.¹⁷² In de geschiedschrijving over Portugal komt de gebeurtenis in 1637 dan ook niet zo uitvoerig aan de orde als in de literatuur over Nederlands geschiedenis.

De strategische ligging van Elmina was een tweede motief van de WIC om deze plaats te willen bemachtigen. Dichtbij Brazilië en andere Portugese bolwerken aan de Afrikaanse kust bood Elmina vele mogelijkheden. In dit opzicht heeft de Republiek er goed aan gedaan om Elmina te veroveren, gezien de veroveringen van nabij gelegen plaatsen als Luanda en Axim in de vijf jaren die volgden. Den Heijer behandelt de overname van Elmina als het begin van een domino-effect aan de Afrikaanse kust waarbij alle Portugese plaatsen in Nederlandse handen vielen.¹⁷³ Boxer daarentegen spreekt van een gelijke uitkomst tussen Portugal en de Republiek aan de West-Afrikaanse kust.¹⁷⁴ Portugal wist Luanda in 1648 terug te veroveren en behield bovendien het binnenland van São Tomé en Angola. Wel bezat de Republiek vanaf 1637 een vertrekpunt vanwaar een korte en veilige vaarroute naar Nederlands-Brazilië liep.¹⁷⁵

Een derde aanleiding om Elmina over te nemen was de rijkdom aan goud in het achterland van de Goudkust. Van Engelen en Daaku zien dit als de drijfveer achter de verovering.¹⁷⁶ Nederlandse Guineacompagnieën kwamen al voor goud naar Elmina sinds de ontdekking ervan in 1594, maar de Republiek had meer grondstoffen nodig om de Tachtigjarige Oorlog te bekostigen. Dit strookt met de bevinding van Den Heijer dat de WIC lokale vrede voor de goudwinning boven oorlogsvoering ten goede van de slavenhandel verkoos.¹⁷⁷ De goudwinning leverde de Compagnie tussen 1637 en 1650 bijna 1,5 miljoen gulden per jaar op.¹⁷⁸

¹⁶⁹ De Oliveira Marques, *History of Portugal* (1972) 375; Disney, *A history of Portugal* (2009) 59.

¹⁷⁰ Boxer, *The Dutch in Brazil* (1957) 6; Den Heijer, 'Nederlandse vestigingen' (2010) 177.

¹⁷¹ Newitt, *A history of Portuguese overseas expansion* (2005) 226.

¹⁷² Schwartz, 'The economy of the Portuguese empire' (2007) 31; Disney, *A history of Portugal* (2009) 59.

¹⁷³ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (2002) 76.

¹⁷⁴ Boxer, *Four centuries* (1961) 49.

¹⁷⁵ Newitt, *A history of Portuguese overseas expansion* (2005) 224.

¹⁷⁶ Van Engelen, *Het kasteel* (2013) 58; Daaku, *Trade and politics* (1970) 15.

¹⁷⁷ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (2002) 76.

¹⁷⁸ Daaku, *Trade and politics* (1970) 14.

Toch is de goudwinning in de schaduw komen te staan van de laatste en meest genoemde factor die leidde tot de verovering van Elmina: de slavenhandel. Er zijn diverse aanwijzingen voor dat de oorlogsexpeditie in 1637 naar Elmina ging vanwege de behoefte aan slaven in Nederlands-Brazilië. De nieuw verworven suikerplantages draaiden nog geen winst, het Nederlandse gedachtegoed over slavernij veranderde en Johan Maurits had de nodige voorbereidingen al getroffen om slaven te kunnen verhandelen. In tegenstelling tot de goudhandel, die verder toenam na de verovering, was er van slavenhandel vóór 1637 nog nauwelijks sprake. Hiervoor was een permanente vestiging aan de Goudkust nodig in de vorm van een slavendepot. Zowel voor de Nederlanders in West-Afrika, als voor de WIC en Johan Maurits zou grootschalige slavenhandel winst opleveren. Althans, zo was de verwachting.

In werkelijkheid viel de opbrengst van de slaven uit Elmina tegen. De WIC leverde slechts een vijfde van het aantal slaven waar Johan Maurits om had gevraagd.¹⁷⁹ Dit kwam mede door de slechte fysieke gesteldheid van de slaven uit de Goudkust in vergelijking met de inheemse bevolking uit Angola en Congo.¹⁸⁰ Hierdoor stierven meer slaven onderweg naar Nederlands-Brazilië. Daarnaast vertoonden de slaven uit Elmina en omstreken opstandig gedrag, wat hen minder geschikt maakte voor de slavenhandel.¹⁸¹ Ten slotte had de WIC een gebrek aan ervaring met de grootschalige slavenhandel, wat er volgens Postma toe geleid heeft dat de omvang ervan tegenviel.¹⁸² De doorslaggevende factor voor de verovering van Elmina is dus tegelijkertijd de minst geslaagde missie van de hele operatie. Maar aangezien de WIC vanuit het kasteel haar macht verder kon uitbreiden over de kust heeft het bezit van Elmina wel degelijk invloed gehad op de grootschalige slavenhandel.

Zowel aan Portugese als aan Nederlandse zijde vocht de inheemse bevolking mee. Van Engelen en Dapper benoemen de bondgenootschappen tussen Nederlanders en Afrikanen waar Johan Maurits in zijn brieven al op aanstuurde.¹⁸³ Volgens De Jonge stonden de Nederlanders in de strijd voor Elmina tegenover 7000 Afrikanen die in opdracht van de

¹⁷⁹ Postma, 'The dimension of the Dutch slave' (1972) 112.

¹⁸⁰ Boxer, *The Dutch in Brazil* (1957) 138 – 139.

¹⁸¹ Idem, 106.

¹⁸² Postma, 'The dimension of the Dutch slave' (1972) 239.

¹⁸³ Van Engelen, *Het kasteel* (2013) 100; Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 71; *NA Den Haag*, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 85. Brief (kopie) van gouverneur-generaal Johan Maurits van Nassau en raden aan Nicolaes van Ijperen, generaal van de kust van Guinea, 1637; *NA Den Haag*, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 156. Instructie van gouverneur-generaal Johan Maurits van Nassau en hoge en secrete raden voor kolonel Hans Koin, betreffende de expeditie naar Elmina op de kust van Guinea (1637).

Portugezen vochten, een twijfelachtig getal.¹⁸⁴ Al met al was de uitkomst van de slag bij Elmina voor de inheemse bevolking het ernstigst. Eenmaal verscheept naar Nederlands-Brazilië stond hen een leven als slaaf te wachten wat onder het protestantse regime nog zwaarder was dan voorheen.¹⁸⁵

Naast de tegenstrijdige visies op de motieven, aanleidingen en gevolgen van de verovering van Elmina zijn er een aantal gebreken in de geschiedschrijving aan het licht gekomen. Behalve onenigheden over de details van de oorlogsexpeditie – bijvoorbeeld het aantal matrozen aan boord en de gebruikte wapens – is er geen consensus over de rolverdeling tussen de Heren XIX, Johan Maurits en de bevelhebber van fort Nassau, Nicolaes van Yperen. Volgens Dapper gaven de brieven over de slechte staat van het fort van Van Yperen de doorslag om een poging tot verovering te doen.¹⁸⁶ Uit de brief van Johan Maurits aan de bevelhebber blijkt dat Van Yperen hem heeft verzocht om een oorlogsvloot te sturen, waaraan Johan Maurits wilde voldoen.¹⁸⁷ Den Heijer daarentegen, stelt dat de Heren XIX een verzoek gaven aan Johan Maurits om Elmina te veroveren, waarop hij zelf naar West-Afrika zou zijn gevaren.¹⁸⁸ En in algemenere beschrijvingen staat dat Johan Maurits verantwoordelijk is voor de overname van Elmina.¹⁸⁹

Van Nassau-Siegen was in zijn functie inderdaad verantwoordelijk voor de instructies, de wapenuitrusting en het verloop van de oorlogsexpeditie naar Elmina. Aangesteld door de Heren XIX was de gouverneur-generaal van Nederlands-Brazilië namelijk opperbevelhebber van de compagnietroepen.¹⁹⁰ Dat wil niet zeggen dat de verovering van Elmina zijn idee was. Hoewel zijn vraag om slaven prangend was voor het succes van de suikerplantages was er vóór zijn aanstelling al een oorlogsmis­sie naar Elmina uitgevaren en een verzoek geweest om slaven.¹⁹¹ Uit de overgebleven correspondentie blijkt dat de rapporten uit West-Afrika de Heren XIX overtuigden van de mogelijkheid tot verovering en dat Van Yperen in zijn brief

¹⁸⁴ De Jonge, *De oorsprong* (1871).

¹⁸⁵ De Mello, *Nederlanders in Noord-Brazilië* (2001) 191 – 192.

¹⁸⁶ Dapper, *Naukeurige beschrijvinge* (1676) 70.

¹⁸⁷ NA Den Haag, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 85. Brief (kopie) van gouverneur-generaal Johan Maurits van Nassau en raden aan Nicolaes van Ijperen, generaal van de kust van Guinea, 1637.

¹⁸⁸ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (2002) 76.

¹⁸⁹ Boxer, *Four centuries* (1961) 50; Emmer, 'The history of the Dutch slave trade' (1972) 731.

¹⁹⁰ Souty, 'Johan Maurits van Nassau' (2010) 149.

¹⁹¹ NA Den Haag, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 107. Brief (kopie) van Jan Corneliszoon Jongeneel, te Fredrickstadt de Paraiba (29-06-1635).

aan Van Nassau-Siegen een militaire expeditie initieerde.¹⁹² Daarom val ik Emmer af die stelt dat Johan Maurits, niet de WIC, verantwoordelijk was voor de verovering van Elmina.¹⁹³ Ook Newitt, Bethencourt, Winter en Boxer gaan aan personen en processen voorbij als ze beweren dat enkel de aanstelling van Johan Maurits een keerpunt was en de toenmalige Nederlandse successen aan hem te danken zijn.¹⁹⁴

Deze trend in de geschiedschrijving is te verklaren door het gebrek aan zeventiende-eeuws bronnenmateriaal over de overname van Elmina. Behalve de beschrijving van Dapper uit 1676 zijn er geen aanwijzingen voor dat erover werd gerapporteerd naar het volk middels pamfletten of kranten. De overlevering van primair bronnenmateriaal maakt een historische gebeurtenis leuk en interessant voor historisch onderzoek. Wanneer dit in mindere mate het geval is, zoals bij de verovering van Elmina, is de gebeurtenis moeilijker te reconstrueren wat tot een onbevredigend onderzoeksresultaat kan leiden. In dit geval zelfs tot vermoedens over bijvoorbeeld de rol van Johan Maurits, die tot waarheid verheven zijn bij gebrek aan verder onderzoek. Aan de hand van nieuw primair bronnenmateriaal, dan wel geen spectaculaire pamfletten maar wel persoonlijke brieven, is gebleken dat er nog steeds nieuwe namen en nuances betreffende de verovering van Elmina te ontdekken zijn.

Een andere verklaring voor de gebrekkige bekendheid van de overwinning in Elmina staat in verband met de gevolgen ervan. De schade die Portugal is berokkend was betrekkelijk. Het was een onbesliste strijd tussen de Republiek en Portugal in West-Afrika waarbij Portugal het meest lucratieve slavenstation in Luanda behield.¹⁹⁵ De grootschalige slavernij die zou zijn begonnen met de verovering van Elmina viel tegen voor de Republiek.

Eén van de redenen daarvoor, dat de Elminese bevolking niet sterk en gehoorzaam was, is een wetenschappelijke uitspraak die moeilijk te rijmen is naar een publiek. Het klinkt respectloos en maakt impliciet duidelijk dat de slavenhandel in Elmina, met al het leed van dien, niet eens de moeite waard was. Een andere reden om Elmina en slavenhandel aan elkaar te willen blijven willen verbinden is vanwege het kasteel dat nog steeds de kustplaats siert. Dit bewijsstuk van de Nederlandse slavernij is een historische sensatie bij uitstek. Waarom zou de curator van het hedendaagse museum Ghanese bezoekers uitleggen waarom Johan Maurits helemaal niet tevreden was met de opbrengst van het fort?

¹⁹² Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika* (2000) 93; *NA Den Haag*, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 85. Brief (kopie) van gouverneur-generaal Johan Maurits van Nassau en raden aan Nicolaes van Ijperen, generaal van de kust van Guinea, 1637.

¹⁹³ Emmer, 'The history of the Dutch slave trade' (1972) 731.

¹⁹⁴ Newitt, *A history of Portugese overseas expansion* (2005) 225; Bethencourt, 'Political configurations' (2007) 248; Winter, *De West-Indische Compagnie* (1978) 123; Boxer, *Four centuries* (1961) 50.

¹⁹⁵ Boxer, *Four centuries* (1961) 49.

Ondanks het feit dat niet alle verwachtingen van Johan Maurits en de WIC uitkwamen na de verovering van Elmina, was deze gebeurtenis het begin van een reeks veroveringen die de grootschalige slavenhandel mogelijk maakten. De matige bekendheid van de overname in 1637 is deels te wijten aan het gebrek aan historisch onderzoek, terwijl een zoektocht binnen de kaders van mijn onderzoek al nieuwe inzichten oplevert. Ik zou dan ook graag een aanbeveling willen doen aan historici om zich hierdoor te laten stimuleren zodat ook de Ghanese en Portugese kant van dit verhaal kunnen worden belicht. De inzichten die we daarmee als samenleving opdoen kunnen als voedingsbodem dienen voor een vruchtbaarder debat over de slavernij.

Niet-gedrukte bronnen

Nationaal Archief Den Haag, Kaartcollectie Buitenland Leupe, inv. nr. 619.77, 4.VELH619-77. Caarte van t casteel de Mina met syn omleggende dorpen rivieren clippen en droochten alles in platte forme vertoont. Plattegrond van Casteel de Mina / Elmina, Ghana (1665).

Nationaal Archief Den Haag, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 85. Brief (kopie) van gouverneur-generaal Johan Maurits van Nassau en raden aan Nicolaes van Ijperen, generaal van de kust van Guinea, 1637.

Nationaal Archief Den Haag, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 107. Brief (kopie) van Jan Corneliszoon Jongeneel, te Fredrickstadt de Paraiba (29-06-1635).

NA Den Haag, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. Nr. 1.05.01.01, 52.142. Brief van gouverneur-generaal Johan Maurits van Nassau, te Antoni Vaz, aan de bewindhebbers van de kamer Zeeland.

Nationaal Archief Den Haag, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 156. Instructie van gouverneur-generaal Johan Maurits van Nassau en hoge en secrete raden voor kolonel Hans Koin, betreffende de expeditie naar Elmina op de kust van Guinea (1637).

Nationaal Archief Den Haag, Oude West-Indische Compagnie (OWIC), inv. nr. 1.05.01.01, 141. Brief van kolonel Hans van Koin, te Reciff, aan de bewindhebbers van de kamer Zeeland (10-12-1637).

Turpijn, J., Hoorcollege ‘Slavernij’ in: J. Turpijn en M. Parry, *Geschiedenis in publieke debatten* (Universiteit van Amsterdam) 05-02-2013.

[Http://www.deruyter.nu/index.php?pid=40](http://www.deruyter.nu/index.php?pid=40), geraadpleegd op 29 – 04 – 2014.

[Http://www.ghanamuseums.org/elmina-castle-museum.php](http://www.ghanamuseums.org/elmina-castle-museum.php), geraadpleegd te 02-05-2014.

[Http://www.ghanamuseums.org/forts/fort-st-george-castle.php](http://www.ghanamuseums.org/forts/fort-st-george-castle.php), geraadpleegd te 02-05-2014.

[Http://www.ghanamuseums.org/forts/fort-st-jago.php](http://www.ghanamuseums.org/forts/fort-st-jago.php), geraadpleegd te 02-05-2014.

[Http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/nieuws/20722/elmina-was-centrum-nederlandse-slavenhandel.html](http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/nieuws/20722/elmina-was-centrum-nederlandse-slavenhandel.html), geraadpleegd te 07-05-2014.

[Http://tempo.idcpublishers.info/search.php](http://tempo.idcpublishers.info/search.php), geraadpleegd te 23 – 12 – 2013.

[Http://nl.wikipedia.org/wiki/Elmina](http://nl.wikipedia.org/wiki/Elmina), geraadpleegd te 10 – 04 – 2014.

F. Lok, 'West-Indisch Huis wil niet geassocieerd worden met slavernijverleden', [Http://www.parool.nl/parool/nl/4055/amsterdam-west/article/detail/3441108/2013/05/14/West-Indisch-Huis-wil-niet-geassocieerd-worden-met-slavernijverleden.dhtml](http://www.parool.nl/parool/nl/4055/amsterdam-west/article/detail/3441108/2013/05/14/West-Indisch-Huis-wil-niet-geassocieerd-worden-met-slavernijverleden.dhtml), geraadpleegd te 07-05-2014.

Persoonlijke correspondentie met Amsterdams historicus Michiel van Groesen op 14 – 02 – 2014.

Literatuurlijst

Birmingham, D., *A concise history of Portugal* (Cambridge 1993).

Bethencourt, F., 'Political configurations and local powers' in: Idem en D. Ramada Curto ed., *Portuguese oceanic expansion, 1400 – 1800* (Cambridge 2007).

Boogaart E. van den, en P. C. Emmer, 'The Dutch participation in the Atlantic slave trade, 1596 – 1650' in: H. A. Gemery en J. S. Hogendorn ed., *The uncommon market essays in the economic history of the Atlantic slave trade* (New York 1979) 353 – 375.

Boxer, C. R., *Four centuries of Portuguese expansion 1415 – 1825. A succinct survey* (Johannesburg 1961).

Boxer, C. R., *The Dutch in Brazil 1624 – 1654* (Oxford 1957).

Daaku, K. Y., *Trade and politics on the Gold Coast 1600 – 1720* (Oxford 1970).

Dapper, O., *Naukeurige beschrijvinge der Afrikaensche gewesten van Egypten, Barbaryen, Lybiën, Biledulgerid, Negrosland, Guinea, Ethiopiën, Abyssinië, vertoont in de benamingen* (Amsterdam 1676).

Disney, A. R., *The Portuguese empire. A history of Portugal and the Portuguese empire. From beginnings to 1807 II* (New York 2009).

Emmer, P., *De Nederlandse slavenhandel 1500 – 1850* (Amsterdam 2003).

Emmer, P. C., 'The history of the Dutch slave trade, a bibliographical survey' *The journal of economic history* 32 (1972) 728 – 747.

Engelen, M. van, *Het kasteel van Elmina* (Amsterdam 2013).

Enthoven, V., 'Pinassen, jachten en fregatten' in: R. Daalder ed., *Slaven en schepen in het Atlantische gebied* (Leiden 2013).

Heijer, H. den, *Geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2002).

Heijer, H. den, 'Nederlandse vestigingen in West-Afrika' in: Idem ed., *Atlantisch avontuur* (Zutphen 2010) 177 – 185.

Jones, A., 'Semper Aliquid Veteris. Printed sources for the history of the Ivory and Gold Coast, 1500 – 1750' *The journal of African history* 27 (1986) 215 – 235.

Jonge, J. K. J. de, *De oorsprong van Neerland's bezittingen op de kust van Guinea; in herinnering gebracht uit de oorspronkelijke stukken, naar aanleiding van een voorgenomen afstand dier bezittingen aan Groot-Brittannië* (Den Haag 1871).

Mello, J. A. G. de, *Nederlanders in Brazilië (1624 – 1654). De invloed van de Hollandse bezetting op het leven en de cultuur in Noord-Brazilië* (Zutphen 2001).

Newitt, M., *A history of Portugese overseas expansion, 1400 – 1668* (Oxon 2005).

Oliveira Marques, A. H. de, *From Lusitania to empire. History of Portugal I* (New York en Londen 1972).

Oostindie, G., 'History brought home. Postcolonial migrations and the Dutch rediscovery of slavery' in: W. Klooster ed., *Essays in honor of Piet Emmer* (2009) 305 – 328.

Parker Brien, R., 'Albert Eckhout's paintings of the "wilde natien" of Brazil and Africa' in: J. de Jong ed., *Het exotische verbeeld 1550 – 1950* (Zwolle 2003) 107 – 137.

Postma, J., 'The dimension of the Dutch slave trade from Western Africa' *Journal of African history*, 13 (1972) 237 – 248.

Ratelband, K., bezorgd door R. Baesjou, *Nederlanders in West-Afrika 1600 – 1650. Angola, Kongo en São Tomé* (Zutphen 2000).

Russel-Wood, A. J. R., *The Portugese Empire, 1415 – 1808. A world on the move* (Manchester 1998).

Schwartz, S. B., 'The economy of the Portugese empire' in: F. Bethencourt en D. Ramada Curto ed., *Portugese oceanic expansion, 1400 – 1800* (Cambridge 2007).

Sutton, E., 'Mapping meaning. Ethnography and allegory in Netherlandish cartography, 1570 – 1655' *Itinerario. International Journal on the History of European Expansion and Global Interaction* 33 (2009) 12 – 41.

Souty, F., 'Johan Maurits van Nassau, gouverneur-generaal van Nederlands-Brazilië, 1637 – 1644' in: P. Emmer ed., *Atlantisch avontuur* (Zutphen 2010) 149 – 155.

Tang, D. J., 'Slaven en schepen' in: Idem, R. Daalder en L. Balai ed., *Slaven en schepen in het Atlantische gebied* (Leiden 2013) 20 – 49.

Udemans, G., *'t Geestelyck roer van coopmans schip* (Dordrecht 1638).

Winter, P. J. van, *De West-Indische Compagnie ter kamer Stad en Lande* (Den Haag 1978).

Bijlage I: Vertaling van de brief van Johan Maurits van Nassau-Siegen aan de Staten-Generaal. Vertaald door Marijke Thijsse. Thijsse was Frans vertaalster en transcribeert nu VOC-brieven in opdracht van de Universiteit van Leiden. Oorspronkelijk document uit: J. K. J. de Jonge, *De oorsprong van Neerland's bezittingen op de kust van Guinea; in herinnering gebracht uit de oorspronkelijke stukken, naar aanleiding van een voorgenomen afstand dier bezittingen aan Groot-Brittannië* (Den Haag 1871) 46 - 47.

Aan de Staten-Generaal

Maurits van Nassau

(Geschreven 16 november 1637, ontvangen 9 maart 1638.)

Mijne Heren,

Ik twijfel er absoluut niet aan dat u de mijne¹⁹⁶ heeft ontvangen en hieruit heeft vernomen in welke staat ons land verkeert, dat wij nog steeds, God zij geprezen, in goede vrede bezitten en waar wij veel suiker produceren. Maar bij gebrek aan en afwezigheid van andere vereiste behoeften, hebben wij niet kunnen beginnen met het uitvoeren van ons plan. Toch hebben wij, omdat het beter is dan niets doen, gedacht er goed aan te doen Kolonel Koin naar Guinea te sturen, met 800 soldaten en 400 matrozen, ingescheept in 9 vaartuigen om het kasteel van Mina te belegeren, die¹⁹⁷ toen hij voet aan wal had gezet dichtbij het genoemde kasteel 7000 bewapende negers tegenkwam die hem uiterst woedend aanvielen omdat zij dachten mensen tegen te komen als enige tijd geleden.

Ondanks het feit dat zij¹⁹⁸ werden ontvangen zoals het hoort, hakten ze een Luitenant en vijftig verkenneren die voor de troepen uit liepen het hoofd af; ze sloegen zelfs de lichamen van de onzen neer omdat ze hun hoofden wilden hebben. Nadat we hadden gevochten en vijftien of twintig kanonskogels hadden afgevuurd, heeft men een dwangbevel afgegeven aan bovengenoemd kasteel dat zich de volgende ochtend overgaf. Een buitengewone en ongelooflijke gebeurtenis als men in beschouwing wil nemen hoe sterk deze vestingplaats is met een dubbele slotgracht van veertig voet diep en die is uitgehouwen uit een rots zoals u op

¹⁹⁶ de mijne = mijn brieven

¹⁹⁷ die = Kolonel Koin

¹⁹⁸ zij = Kolonel Koin en de manschappen

deze kaart ziet. Men heeft geen schijn van kans hem te benaderen, noch hem te ondermijnen zodat men moet erkennen dat het alleen God is die u deze plaats in handen heeft gegeven. Alleen maar een berg waarop wij een klein fort hebben laten bouwen, beheerst het kasteel, maar toch loopt er een rivier tussen beide, op zo'n manier dat als de Gouverneur bang zou worden voor kanonschoten, hij alleen maar naar beneden hoeft te gaan en kunnen gaan slapen; in aanmerking genomen dat de natuur van het land nieuw aangekomen mensen niet toestaat er lang te blijven zonder ziek te worden en ook al komt men met 2000 man het land in, men moet het wegens ziekte verlaten.

Zelfs onze mensen, hoewel ze pas acht dagen in het land waren, voelden zich erg ziek. Men heeft er 30 stuks mooie kanonnen, helemaal van gietijzer gevonden, een grote hoeveelheid kruit en kogels; maar helemaal geen goud. Al onze negen vaartuigen zijn gelukkig teruggekomen. Het zal hard nodig zijn dat de heren van de Compagnie er een geschikte persoon heen sturen om over 200 soldaten het bevel te voeren. Ik heb er een van onze kapiteins achtergelaten, een dappere man die Malburgh heet, en 75 manschappen; allen Vlamingen en Duitsers, een ander volk zou verdacht zijn op deze plek vanwege de Zwarte Handel. Er is niet zo'n grote overvloed aan levensmiddelen, wij hebben hen ervan voorzien voor enkele maanden, op zo'n manier dat de plaats op tijd vanuit Nederland voorzien zal moeten worden van bovengenoemde zaken.....

Daar ik dit keer niets anders te vertellen heb, beëindig ik deze¹⁹⁹ en teken ik,
Mijne Heren

Uit Anthonivaz en Pernambuco
deze 16^e November
Maurice, Graaf van Nassau

Uw zeer nederige, trouwe
dienaar

¹⁹⁹ deze= deze brief